

Zbiory Społeczne w Muzeach

dr hab. Tomisław Giergiel

Stan prawny na dzień 30 lipca 2022 r.

Spis treści

WSTĘP 1

1. SPOŁECZNE OTOCZENIE MUZEÓW 3

2. MUZEA SPOŁECZNE/PRYWATNE A ARCHIWA SPOŁECZNE 8

**3. STATUS I CHARAKTERYSTYKA ZBIORÓW SPOŁECZNYCH
W MUZEACH ORAZ ICH ZABEZPIECZENIE 29**

**4. ZBIORY SPOŁECZNE A ZAKOŃCZENIE DZIAŁALNOŚCI PRZEZ
MUZEUM 52**

5. WNIOSKI 65

BIBLIOGRAFIA 66

WSTĘP

Zgodnie ze swym statutem Centrum Archiwistyki Społecznej rozpoznaje potrzeby inicjatyw społecznych i udziela im wsparcia merytorycznego na rzecz zabezpieczania i upowszechniania zbiorów. CAS zamierza w roku 2022 i 2023 wypracować Strategię wzmacniania trwałości zbiorów społecznych, która będzie wdrażana w kolejnych latach. Celem głównym Strategii jest stworzenie modelu trwałego zabezpieczania zbiorów zarówno funkcjonujących archiwów społecznych, jak i kończących działalność całkowicie lub też działających w ramach danego, czasem krótkotrwałego, projektu.

Losy zbiorów archiwów społecznych w sytuacji zakończenia ich działalności (lub zakończenia projektu) mogą być różne, w zależności od rodzaju i formy prawnej organizatora archiwum społecznego, kategorii zbiorów czy stopnia instytucjonalizacji archiwum. Zbiory mogą być przekazane w depozyt lub na własność do archiwów, bibliotek czy muzeów. Pod względem prawnym zabezpieczane są w przypadku archiwum społecznego prowadzonego przez podmioty społeczne wymienione w Ustawie z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach [art. 42]. Archiwalia są przejmowane na przechowanie przez Archiwa Państwowe, przekazywane w depozyt lub wchodzą do państwowego zasobu archiwalnego i podlegają przekazaniu do właściwego archiwum z chwilą trwałego zaprzestania działalności przez niepaństwowe jednostki organizacyjne.

Inne możliwości występują w przypadku nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego tworzonego pod postacią materiałów powstałych w wyniku działalności osób fizycznych, stanowiących własność tych osób lub ich prawnych następców – należące do nich prawo własności może być przekazane na rzecz muzeów. To niejedyna sytuacja, w której widać związek muzeów z archiwami społecznymi. Muzea są predestynowane do współpracy z archiwami społecznymi jako placówki często kreowane przez sektor prywatny i społeczny oraz posiadające w swoich zbiorach zasób analogiczny do archiwów społecznych.

Niniejsza ekspertyza służy rozpoznaniu wymienionych wyżej związków w kontekście obszernej systematyki muzeów. Klasyfikacja tych instytucji powinna uwzględniać kryterium formy organizacyjnej założyciela muzeum (w sektorze prywatnym i publicznym), od której zależy uzyskanie przez muzeum osobowości prawnej. Od woli założyciela zależy również kwestia działania muzeum w oparciu o ustawę o muzeach, co nie jest, pomimo powszechnej akceptacji takich rozwiązań, wymagane prawem i na ogół stosowane. W związku z tym, w sferze kultury, sztuki, dziedzictwa i pamięci działają muzea o różnych statusach. Bez względu na status dysponują jednak zbiorami społecznymi, które przybierają różną postać. Ekspertyza na wielu przykładach podejmie kwestię zakresu kolekcji złożonych ze zbiorów społecznych. Ich charakterystyka ma za zadanie ukazać wartość tych obiektów i specyfikę zabezpieczania zbiorów społecznych pod względem prawnym i praktycznym, co będzie realizacją głównego celu niniejszej ekspertyzy. Pomimo szczupłego unormowania ewidencjonowania zbiorów, które nie są zabytkami (a tych głównie dotyczy ekspertyza), problemy są rozwiązywane w pragmatyce muzealnej.

Istotną kwestią jest również zabezpieczenie zbiorów społecznych w muzeum w przypadku zakończenia jego działalności, przeprowadzane w różny sposób, w zależności od sytuacji prawnej, w jakiej znajduje się placówka. Analiza tego problemu będzie przeprowadzona w ostatnim rozdziale. Ustawa o muzeach przewiduje możliwość zakazania prowadzenia działalności przez muzeum, a także możliwość jego likwidacji. Pomimo tego, że te normy prawne rzadko są stosowane, wydaje się, że w niedalekiej przyszłości będą nabierały coraz większego znaczenia. Otwarta polityka tworzenia muzeów spowodowała bowiem zalew decyzji o powstaniu muzeów. Część z nich nie zakończyła się sukcesem, gdyż była pochopna, podjęta bez „mierzenia sił na zamiary”, część niestety była pozorna, służąca wyłącznie celom komercyjnym, co może się skończyć interwencją organów nadzoru. W tych sytuacjach pojawia się problem zabezpieczenia zbiorów społecznych na tle zabezpieczenia ogółu zbiorów muzealnych.

1. SPOŁECZNE OTOCZENIE MUZEÓW

Muzea to przede wszystkim zbiory, budynki oraz ludzie. Ten ostatni komponent występuje wśród ustawowych celów muzeów, choć nie na pierwszym miejscu. Zgodnie z ustawą o muzeach, główne cele ich działalności to: gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym; informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów; upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej; kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów¹. Potencjalnym adresatem jest społeczeństwo, konkretyzowane w muzeologii jako: odbiorca, publiczność, odwiedzający [zwiedzający], gość, widz. W praktyce mamy do czynienia z różnymi interesariuszami: turystą, uczestnikiem działań edukacyjnych, miłośnikiem przeszłości / sztuki / literatury lub naukowcem. Nie wolno zapominać o użytkownikach wirtualnych, korzystających ze strony internetowej muzeum czy z muzealnych mediów społecznościowych.

Zapotrzebowanie społeczne jest widoczne w statystykach. W 2009 roku polskie muzea zwiedziło ponad 20 mln osób, w tym około 1,5 mln w sektorze prywatnym. Po upływie dekady, w 2019 roku, zwiedzających było ponad 40 mln, w sektorze prywatnym przeszło 2 mln². Poza „biernymi” odbiorcami ze zbiorów muzealnych korzystają odbiorcy „czynni” – krąg społecznych współpracowników muzeów: kolekcjonerzy, twórcy, archiwiści społeczni i inni społecznicy, wolontariusze, samorządowcy, sponsorzy, przewodnicy, nauczyciele, regionaliści, rekonstruktorzy, praktykanci. Te osoby fizyczne często mają poważny wkład w realizację celów muzeum. Zdecydowana większość muzeów regularnie współpracuje z różnymi organizacjami, instytucjami i środowiskami istniejącymi w społeczności lokalnej lub w regionie. Raport Muzeum w społeczności lokalnej wymienia instytucje edukacyjne [szkoły i przedszkola] oraz środowiska osób starszych [uniwersytety trzeciego wieku], organizacje kombatanckie, stowarzyszenia regionalne,

¹ Ustawa z 21 listopada 1996 r. o muzeach [tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r., poz. 385].

² Lata 2020–2021 nie są reprezentatywne, z uwagi na sytuację pandemiczną w 2020 roku odnotowano 16,6 mln zwiedzających.

media, stowarzyszenia i organizacje turystyczne, domy [centra, ośrodki] kultury oraz muzea, galerie, uczelnie wyższe, instytucje naukowe, stowarzyszenia zajmujące się lokalną historią i kulturą³. Jak zauważyła Monika Murzyn-Kupisz, muzeum może być kontynuatorem działalności organizacji pozarządowych, może inspirować ich powstanie lub sprawować nad nimi patronat. Muzeum to doskonałe miejsce na siedzibę organizacji pozarządowych, miejsce spotkań, prezentacji i realizacji konkretnych przedsięwzięć. Muzea mogą wspierać te organizacje merytorycznie⁴.

Warto zauważyć kilka rodzajów zasięgów społecznych. Inny jest krąg oddziaływania muzeum w sieci lokalnych relacji społecznych, inne jest oddziaływanie regionalne, ponadregionalne, krajowe czy globalne. Jeszcze do niedawna nie dostrzegano wartości płynącej z lokalnych relacji społecznych. Nie zauważano też drugiej strony – integracyjnej roli muzeum w społeczności lokalnej. Jest ona nie do przecenienia, lecz nie możemy odrywać się od realiów, w których wiele zależy od struktury finansowania muzeum (wymuszającej osiągnięcie dochodów) i od oczekiwań jego organizatora [nieraz odległego od społeczności lokalnej]. Większość muzeów w Polsce, poza placówkami państwowymi (których jest 80, czyli ok. 9%), boryka się z większymi lub mniejszymi problemami finansowymi. Często muzea stoją przed problemem ukształtowania oferty przynoszącej dochód, a organizacja spotkań skierowanych do społeczności lokalnej dochodu nie przynosi. Niezwykle ważna jest odpowiedź na pytanie, czy muzeum ma zaspokajać potrzeby oraz oczekiwania potencjalnej publiczności, czy ma za zadanie „kształtować wrażliwość poznawczą i estetyczną” tej publiczności? Jak stwierdził lubelski muzeolog i muzealnik Andrzej Frejlich: „łatwiej jest dostosowywać się do oczekiwań klienta, niż stymulować jego potrzeby”⁵.

Wiele zależy od tego, czy muzea są zamknięte na publiczność, co tłumaczone jest na przykład elitarnością lub bezpieczeństwem zbiorów, czy otwarte i spełniające ważne funkcje społeczne niezależnie od tego, kto jest organizatorem danego muzeum, jaki typ

³ P.T. Kwiatkowski, B. Nessel-tukasik, Muzeum w społeczności lokalnej. Raport, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Warszawa 2018, s. 39–40.

⁴ M. Murzyn-Kupisz, Społeczno-ekonomiczne oddziaływanie muzeów, „Zarządzanie Publiczne” 2014, nr 2, s. 55.

⁵ A. Frejlich, Ekspozycja – dylematy współczesnego muzeum, „Kultura i Historia” 2012, nr 21.

ono reprezentuje oraz w jakim otoczeniu społecznym funkcjonuje⁶. Muzeum zamknięte/elitarne, czyli „templum”, Jarosław Suchan przeciwstawił muzeum otwartemu/egalitarnemu, czyli „forum”, lecz (na szczęście) wykazał, że ta alternatywa jest fałszywa⁷. Należy rozwijać podstawową działalność, zwracając uwagę na bardzo ważne kwestie organizacyjne: czas otwarcia wystaw, przyjazną aranżację przestrzeni muzealnej, kreowanie interaktywnych form pracy, uczestnictwo publiczności w aktywności muzeum⁸. Pozycja odbiorcy w działalności muzeów staje coraz bardziej znacząca. Publiczność poprzez programy partycypacyjne zachęcana jest do współtworzenia lub konsultowania programu muzealnego⁹. W badaniach socjologicznych zwraca się uwagę na opracowanie zasad tworzenia długofalowych relacji z interesariuszami¹⁰.

Korzyści uzyskiwane przez muzea dzięki współpracy z samorządem oraz z organizacjami, instytucjami, środowiskami działającymi w społeczności lokalnej i w regionie są bardzo szerokie: promocja i popularyzacja muzeum w środowisku lokalnym i regionalnym, przyciąganie zwiedzających, zwiększenie rangi oraz społecznego znaczenia muzeum w środowisku lokalnym i regionie, pomoc w organizowaniu wydarzeń kulturalnych i rozrywkowych, wzajemne inspiracje, wspólnie wypracowane pomysły na nowe wystawy i wydarzenia, pozyskanie środków finansowych na działalność, wsparcie w zakresie rozwoju badań naukowych, pomoc dla pracowników muzeum i dodatkowe zasoby ludzkie¹¹.

Z drugiej strony możemy wymienić korzyści uzyskiwane przez społeczność lokalną i regionalną z pracy muzeum: edukacja społeczności lokalnej, pomoc instytucjom i nauczycielom w pracy, dbanie o dziedzictwo historyczne, ochrona i zabezpieczenie wartościowych zbiorów, pomoc w popularyzacji miejscowości i regionu, przyciąganie mieszkańców interesujących się problematyką (w której specjalizuje się muzeum), wpływanie na rozwój tożsamo-

6 M. Borusiewicz, *Nauka czy rozrywka? Nowa muzeologia w europejskich definicjach muzeum*, Universitas, Kraków 2012, s. 64; P.T. Kwiatkowski, B. Nessel-Lukasik, *Publiczność muzeów w Polsce. Badania pilotażowe. Raport*, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Warszawa 2017, s. 8.

7 J. Suchan, *Otwartość muzeum otwartego, w: Muzeum – przestrzeń otwarta? Wystąpienia uczestników szóstego sympozjum problemowego Kongresu Kultury Polskiej*, 23–25.09.2009, Arx Regia Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego, Warszawa 2010, s. 57.

8 P.T. Kwiatkowski, B. Nessel-Lukasik, *Publiczność...*, dz. cyt., s. 10–11.

9 P.T. Kwiatkowski, A. Pokrzywa, B. Nessel-Lukasik, *Wykorzystanie konsultacji społecznych w procesie tworzenia modelu muzeum partycypacyjnego*, „Kultura i Społeczeństwo” 2015, nr 59(3), s. 165–188; K. Jagodzińska, *Partycypacja publiczności w polskich muzeach*, „Muzealnictwo” 2021, t. 62, s. 189–197.

10 B. Nessel-Lukasik, *W kręgu współpracowników. Muzeum jako odpowiedzialna instytucja wspólnototwórcza*, „Muzealnictwo” 2022, vol. 63, s. 59–64.

11 P.T. Kwiatkowski, B. Nessel-Lukasik, *Muzeum...*, dz. cyt., s. 46.

ści mieszkańców, organizacja wydarzeń kulturalnych i rozrykowych, pomoc w aktywizacji życiowej i społecznej osób starszych, pomoc naukowcom w rozwijaniu badań, integracja rodzin, wspieranie twórców – np. dziennikarzy, pisarzy, artystów – zatrudnianie osób z lokalnej społeczności, przeciwdziałanie społecznemu wykluczeniu osób z niepełnosprawnościami¹².

Uderzające, że niewiele inicjatyw włącza muzea do realizacji celów społecznych (resocjalizacji, rewitalizacji, aktywizacji), wszak „obcowanie z pięknem czyni człowieka lepszym”. Za przykład mogą służyć warsztaty plastyczne dla osób z niepełnosprawnościami czy próby sytuowania instytucji muzealnych w zaniedbanych dzielnicach (na przykład znajdująca się na krakowskim Podgórzu Fabryka Emalia Oskara Schindlera – Oddział Muzeum Historycznego Miasta Krakowa). Muzea stają się narzędziami polityki społecznej i wykorzystywane są w tzw. miękkiej dyplomacji. Wprzęgane są w proces minimalizowania dystansu cywilizacyjnego między mniej i bardziej rozwiniętymi państwami na świecie¹³. Do rozszerzania funkcji społecznych muzeów zachęcają obecne w dyskusjach muzeologicznych pojęcia „muzeum w otoczeniu”, „muzeum o poszerzonych kompetencjach”, „muzeum rozszerzone” czy „muzeum relacyjne” rozumiane jako spoiwo społeczne dla różnego rodzaju wspólnot (wspólnoty lokalnej, pamięci, dziedzictwa, interpretacyjnej)¹⁴. Ostatnio pojawiło się określenie muzeum jako generatora zmian społecznych, wywodzące się z książki Mike’a Murawskiego *Museums as Agents of Change. A Guide to Becoming a Changemaker* (2021). Mówi ona o nowych rolach, funkcjach, obowiązkach i wartościach muzeów, adekwatnych wobec wyzwań współczesnego świata¹⁵.

Społeczne zaplecze muzeów to nie tylko bierni odbiorcy i czynni współpracownicy. Ze społecznego otoczenia muzeów wywodzą się często społeczni kreatorzy muzeów, którzy będą omówieni w drugim rozdziale niniejszej ekspertyzy. Odrębną grupę interesariuszy ze społecznego otoczenia muzeów stanowią osoby prywatne lub stowarzyszenia, które często są darczyńcami lub depo-

12 Tamże, s. 58.

13 A. Rottermund, *Muzea – perspektywy*, „Muzealnictwo” 2015, nr 56, s. 13.

14 B. Nessel-Lukasik, *Społeczność lokalna w muzeum w świetle badań i praktyk*, „Zarządzanie w kulturze” 2019, nr 20, z. 3, s. 363–376; J. Byszewski, B. Nessel-Lukasik, *Muzeum relacyjne. Przed progiem / za progiem*, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, Muzeum Króla Jana III w Wilanowie, Sulejówek 2020, s. 20.

15 K. Jagodzińska, *Muzea jako generatory zmian społecznych*, „Prace Etnograficzne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2021, t. 49, nr 3, s. 243–250.

zytariuszami zbiorów muzealnych. Wymiary tego zaangażowania są różne, od cennych darów incydentalnych do darowizn całych kolekcji i spuścizn, budujących autonomiczne ekspozycje, działy muzealne czy oddziały muzeów, co będzie omówione w rozdziale trzecim.

2. MUZEA SPOŁECZNE/PRYWATNE A ARCHIWA SPOŁECZNE

Muzea zgodnie z art. 5 ustawy o muzeach mogą być tworzone przez ministrów i kierowników urzędów centralnych, jednostki samorządu terytorialnego, osoby fizyczne, osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej. Zmiany, jakie zaszły w ostatniej dekadzie w strukturze i liczbie organizatorów muzeów, przedstawia tabela 1. Zostali w niej również ujęci organizatorzy muzeów będących wciąż w fazie organizacji.

Tabela 1. Struktura organizatorów muzeów.

Organizatorzy muzeów				
Dane pochodzące ze statystyki muzeów prowadzonej przez: GUS / NIMOZ	GUS [2010]	GUS [2019]	GUS [2020]	NIMOZ [2020]
SEKTOR PUBLICZNY	665	739	653	372
SEKTOR PRYWATNY, w tym:				
organizacje społeczne, polityczne i związki zawodowe [wymienione w 2010 roku], stowarzyszenia [wymienione w latach 2019–2020]	37	35	49	75
kościół i związki wyznaniowe	27	37	14	13
fundacje	9	30	38	57
osoby fizyczne	22	85	160	343
spółki [za GUS], podmioty gospodarcze [za NIMOZ]	–	10	10	20
inne	21	–	–	
RAZEM	781	936	924	880

W przeciągu ostatnich 10 lat można zauważyć utrzymywanie się podobnej liczby muzeów organizowanych przez sektor publiczny [wg GUS], lub ich spadek [wg NIMOZ], przy ponad dwukrotnym [wg GUS] lub pięciokrotnym [wg NIMOZ] wzroście muzeów organizowanych przez sektor prywatny¹⁶. Rośnie też odsetek tego sektora w ogólnej liczbie muzeów. W 2010 roku stanowił 15% wszystkich muzeów, a obecnie stanowi ok. 30% [wg GUS] lub 60% [wg NIMOZ], choć paradoksem jest niewłączanie do tej grupy niektórych muzeów kościelnych, np. Muzeum Diecezjalnego Dom Długosza w Sandomierzu założonego w 1902 roku, przy jednoczesnym włączaniu Muzeum Wolnego Czasu w Krynicy Morskiej czy innych muzeów kościelnych [jak np. Muzeum Księdza Jerzego Popiełuszki w Warszawie], które posiadają regulaminy uzgodnione z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹⁷.

Według GUS w sektorze prywatnym jako organizatorzy muzeów przeważają osoby fizyczne w liczbie 160. W badaniach Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów jest ich więcej – 343. Z analizy Wykazu muzeów działających w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z MKiDN wynika, że takich organizatorów w 2020 roku było 403 [na 990 wszystkich muzeów]¹⁸. Wykaz ten nie jest jednak doskonały, gdyż nie obejmuje oddziałów muzeów, a niektóre z nich są znaczne, jak np. Muzeum Katyńskie w Warszawie [Oddział Martyrologiczny Muzeum Wojska Polskiego] czy Muzeum Rzeźby im. Xawerego Dunikowskiego w Królikarni [Oddział Muzeum Narodowego w Warszawie]. Zdarzają się również przypadki usamodzielniania się wieloletnich oddziałów. W największym stopniu dzieje się to w Radomiu, gdzie w 2005 roku usamodzielniono się Muzeum Sztuki Współczesnej, a w 2020 roku Muzeum Jana Kochanowskiego w Czarnolesie [oba funkcjonowały wcześniej jako oddziały Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu]. Co ciekawe, Muzeum Sztuki Współczesnej w Radomiu przekształcono w Mazowieckie Centrum Sztuki Współczesnej „Elektrownia”, instytucję kultury, a nie muzeum. Instytucja ta z kolei powołała w 2014 roku, jako własną komórkę organizacyjną, oddział – Muzeum Kolekcja Sztuki Współczesnej. Chociaż regulamin Muzeum Kolekcja

¹⁶ https://statystykamuzeow.pl/posty/kategorie/baza_wiedzy [dostęp: 31.07.2022]; <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/> [dostęp: 31.07.2022].

¹⁷ W 2020 roku w statystykach zmniejszyła się liczba organizatorów kościelnych i związków wyznaniowych z uwagi na to, że do muzeów zaczęto zaliczać wyłącznie placówki muzealne, które działają w oparciu o uzgodniony z MKiDN statut bądź regulamin, a wiele muzeów kościelnych działa bez nich.

¹⁸ <https://bip.mkidn.gov.pl/pages/rejestry-ewidencje-archiwa-wykazy/wykaz-muzeow.php> [dostęp: 31.07.2022].

Sztuki Współczesnej uzgodniono z MKiDN, to nie jest ono wyodrębnione w strukturze organizacyjnej Mazowieckiego Centrum Sztuki Współczesnej „Elektrownia”¹⁹. Powołano go tylko w celu przejęcia na własność obiektów (w tym przekazanych przez Andrzeja Wajdę), które Centrum posiadało w depozycie od Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu.

Wykaz muzeów działających w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z MKiDN nie obejmuje wielu znaczących muzeów kościelnych i uczelnianych, a także muzeów funkcjonujących w szerszych strukturach, jak np. Muzeum Teatralnego w Warszawie działającego w strukturze Teatru Wielkiego. Zapewne placówki tego typu objęte są badaniami NIMOZ, w którego publikacjach występuje liczba 1230 muzeów i podmiotów prowadzących działalność muzealną (1513 instytucji razem z oddziałami), lecz baza prowadzona przez NIMOZ nie jest upubliczniana. Drugą trudnością badawczą są rozbieżności pomiędzy danymi GUS, NIMOZ i MKiDN, co nie ułatwia analiz.

Wracając do muzeów zakładanych przez osoby fizyczne, w ich nazwach 28 razy występuje określenie „prywatne muzeum”, jak np. Prywatne Muzeum Motoryzacji i Techniki w Otrębusach. W grupie muzeów organizowanych przez osoby fizyczne najwięcej jest muzeów militariów, motoryzacji, techniki i muzeów historycznych. Wykaz muzeów działających w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z MKiDN zawiera następujące dane: nazwę, adres, nazwę podmiotu, który utworzył muzeum, a w przypadku osoby fizycznej – jej imię i nazwisko.

Wśród muzeów prowadzonych przez stowarzyszenia i fundacje również przeważają muzea militariów, techniki i historii, jak na przykład Muzeum Spraw Wojskowych w Krakowie, a także muzea regionalne, związane z daną miejscowością – siedzibą tych stowarzyszeń i fundacji, jak np. Muzeum Bambrów Poznańskich czy Europejskie Centrum – Muzeum Haftu na Ziemi Garkowskiej.

19 <http://www.elektrownia.bip.gmina.pl/index.php?id=19>

Jak widać, forma prawno-organizacyjna nie wpływa na specyfikę organizowanego muzeum prywatnego/społecznego.

Określenia „muzeum społeczne” używamy umownie, gdyż nie wymienia go ustawa o muzeach. Przyjmujemy, że jest to muzeum założone [zorganizowane] i prowadzone przez stowarzyszenie [organizację pozarządową], które może tego dokonać zgodnie z ustawą, gdy posiada osobowość prawną [stowarzyszenie zarejestrowane]. Wówczas istnieje konieczność przeprowadzenia procedury uzgodnienia regulaminu tego typu muzeum z MKiDN i tym samym nałożenia wielu obowiązków na organizatora placówki. Zaledwie kilka muzeów w Polsce przyjęło nazwę „muzeum społeczne”. Wśród stowarzyszeń rejestrowanych na taki krok zdecydował się tylko Klub Sympatyków Kolei z siedzibą we Wrocławiu, zakładając i uzgadniając regulamin Dolnośląskiego Społecznego Muzeum Kolejnictwa Przy Klubie Sympatyków Kolei we Wrocławiu²⁰. Do grupy muzeów społecznych zaliczamy również muzea założone i prowadzone przez inne stowarzyszenia, towarzystwa, związki nieposiadające osobowości prawnej, jednak należy pamiętać o nieformalnym funkcjonowaniu placówek tego typu. Jedno z takich muzeów znajduje się w Bazie archiwów społecznych Centrum Archiwistyki Społecznej: Społeczne Muzeum Ziemi Tłuszczańskiej prowadzone przez Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Tłuszczańskiej. Inne „muzea społeczne” funkcjonują poza wszelkimi bazami i wykazami, np. Społeczne Muzeum Regionalne w Sokołowie Małopolskim prowadzone przez Towarzystwo Miłośników Ziemi Sokołowskiej; Społeczne Muzeum Ziemi Gąbińskiej im. Sławoja Felicjana Składkowskiego w Gąbinie prowadzone przez Towarzystwo Miłośników Ziemi Gąbińskiej; Społeczne Muzeum Regionalne w Tyczynie prowadzone przez Towarzystwo Miłośników Ziemi Tyczyńskiej; Społeczne Muzeum Konstantego Laszczki w Dobrem założone przez Społeczny Komitet Utworzenia Muzeum Konstantego Laszczki; czy też Społeczne Muzeum Energetyki w Maszewie założone przez osobę fizyczną.

²⁰ Stowarzyszenie Muzeum Żydów Białegostoku, posiadające osobowość prawną, zamierza doprowadzić do powstania Muzeum Żydów Białegostoku, a obecnie prowadzi stronę internetową pod nazwą Społeczne Muzeum Żydów Białegostoku i Regionu, nie jest to jednak nazwa stowarzyszenia ani organizowanego muzeum.

Art. 6 ustawy o muzeach stwierdza, że muzeum nieposiadające osobowości prawnej, w tym muzeum funkcjonujące w ramach struktury jednostki organizacyjnej, działa na podstawie regulaminu nadanego przez osoby fizyczne, osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej. Pierwszym krokiem jest więc opracowanie regulaminu muzeum i uzgodnienie go z MKiDN. Uzgodniony regulamin jest nadawany muzeum przez właściciela, np. w formie pisemnego oświadczenia, i w ten sposób muzeum uzyskuje swój status muzeum w organizacji. Od tego momentu muzeum funkcjonuje w sposób oficjalny, lecz do jego nazwy dodaje się w nawiasie określenie „w organizacji”, np. Muzeum Tercetu Egzotycznego w Lubiniu (w organizacji). Tak skonstruowana nazwa muzeum umieszczana jest w publicznym Wykazie muzeów działających w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z MKiDN, udostępnianym w Biuletynie Informacji Publicznej MKiDN.

Zakończenie procesu organizowania muzeum następuje wraz z otwarciem wystawy stałej muzeum. Wówczas opracowywany jest ostateczny regulamin muzeum – regulujący jego funkcjonowanie po otwarciu wystawy stałej – którego treść również uzgadnia się z MKiDN. Zastępuje on pierwszy regulamin muzeum, jakim jest regulamin muzeum w organizacji²¹. Z nazwy muzeum w Wykazie muzeów działających w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z MKiDN usuwa się określenie „w organizacji”. Identyczna procedura obowiązuje przy zakładaniu muzeów sektora publicznego, lecz opracowywany, uzgadniany i nadawany jest statut. Muzea takie uzyskują ponadto osobowość prawną i status instytucji kultury z chwilą wpisu do rejestru instytucji kultury prowadzonego przez organizatora (publicznego).

Należy zauważyć kilka rodzajów zależności pomiędzy muzeami sektora prywatnego a archiwami społecznymi. Jako pierwsze przeanalizowane będą archiwa społeczne znajdujące się w Bazie archiwów społecznych Centrum Archiwistyki Społecznej i płaszczyzny ich związków z muzeami. W bazie CAS-u znajdują się 64 archiwa społeczne mające związki z muzeami na 702 archiwa

21 R. Gołat, Jak założyć prywatne muzeum?, „Muzealnictwo” 2008, nr 49, s. 11.

społeczne aktualnie tam odnotowane²². Archiwa społeczne pełnić mogą ważną rolę w kreowaniu muzeów, a później także w ich funkcjonowaniu. Większość muzeów sektora prywatnego powstało ze zbiorów prywatnych lub społecznych. Rozrost zbiorów społecznych, ich atrakcyjność, zróżnicowanie i możliwość prezentacji skłaniają właścicieli [zwłaszcza osoby fizyczne, stowarzyszenia lub fundacje] do zakładania muzeów w rozumieniu ustawy o muzeach. Po uzgodnieniu regulaminu z MKiDN zbiory prywatne lub społeczne wnoszone są do kolekcji muzealnej i po wpisaniu do inwentarza muzealiów otrzymują status muzealiów. Zgodnie z art. 21.1a ustawy o muzeach są to rzeczy ruchome i nieruchomości stanowiące własność podmiotu, który utworzył muzeum, czyli w przypadku muzeów prywatnych/społecznych – własność osoby fizycznej, stowarzyszenia czy fundacji [będzie to miało znaczenie przy rozpatrywaniu statusu zbiorów społecznych i ich losów po zakończeniu działalności przez muzea].

Przedstawioną wyżej drogę przeszli niektórzy organizatorzy muzeów, którzy wcześniej prowadzili archiwa społeczne odnotowane w bazie CAS-u, na przykład Stowarzyszenie Historyczno-Kolekcjonerskie Ziemi Górowskiej Dreyse, które – wykorzystując zbiory własnego archiwum społecznego – zbudowało Muzeum Miejskie w Górowie Iławeckim. Archiwum społeczne odegrało ważną rolę przy założeniu Muzeum Fortyfikacji Pancernej Twierdzy Toruń, którego dokonało Toruńskie Towarzystwo Fortyfikacyjne²³. Z kolei Fundacja Ekspozat prowadzi archiwum społeczne złożone z dokumentów urzędowych obozu dla polskich przesiedleńców w Fuldzie. Miało to znaczenie przy założeniu przez tę fundację Prywatnego Muzeum Oręża i Techniki Użytkowej w Kobyłce. Tego typu zależności występują pomiędzy archiwami społecznymi a muzeami w działalności Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Polickiej „Skarb”, które założyło Muzeum Historyczne „Skarb” w Policach; czy Fundacji na rzecz Ochrony Zabytków Militarynych i Propagowania Sportów Lotniczych „Fort-Rogowo”, która założyła Muzeum Lotnictwa i Techniki Militarnej w Rogowie. Bogate zbiory archiwalne odgrywają ważną rolę w funkcjonowaniu Muzeum Harcerstwa w War-

22 <https://cas.org.pl/baza-archiwow/> [dostęp: 31.07.2022].

23 W Toruniu znajduje się również Muzeum Twierdza Toruń – Muzeum Historii i Wojskowości założone przez osoby fizyczne.

szawie założonym przez Związek Harcerstwa Polskiego, który własne archiwum włączył do zbiorów owego muzeum.

Kolejne muzea o takiej genezie są w trakcie organizacji: Muzeum Militarnych Dziejów Śląska w Pszczynie założone przez Stowarzyszenie Bitwy pod Pszczyną 1939 „Pro Memoria” czy Muzeum Lisewski Zakątek w Lisewie założone przez Stowarzyszenie Historyczno-Eksploracyjne Przedmoście. Muzea te występują jednocześnie w Wykazie muzeów działających w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z MKiDN oraz w Bazie archiwów społecznych CAS-u. Nie ma tutaj sprzeczności, wszak wymienione stowarzyszenia są właścicielami zbiorów społecznych prezentowanych w muzeach. Jeżeli zbiory archiwów społecznych tych stowarzyszeń zostaną włączone do zasobu muzealnego i będą zinwentaryzowane, staną się muzealiami. Innym przykładem jest Muzeum „Doctor Villa” w Koszęcinie, którego założyciel – osoba fizyczna – prowadzi również Koszęcińskie Archiwum Społeczne. Wyjątkiem jest archiwum społeczne prowadzone przez Federację Rodzin Katyńskich. Pojawia się pytanie, czy nie powinno być wykreślone z bazy CAS-u, gdyż przekazane zostało na rzecz publicznego Muzeum Katyńskiego, które jest Oddziałem Martyrologicznym Muzeum Wojska Polskiego. Jest to inny przypadek, niż decyzja w sprawie archiwaliów podjęta przez Związek Harcerstwa Polskiego, który ich się nie pozbył, lecz włączył do muzeum prowadzonego przez ZHP, dlatego jeszcze wrócimy do archiwum Federacji Rodzin Katyńskich.

Istnieją również podmioty w sektorze prywatnym prowadzące działalność muzealną i używające w nazwach swych jednostek określenia „muzeum”, jednak owe jednostki nie są muzeami w znaczeniu ustawy. Prezentują swoje zbiory w postaci stacjonarnej – w pomieszczeniach nazywanych „muzeami”, lecz nie zamierzają sformalizować swej postaci i nie inicjują procedury uzgodnienia regulaminu. Kilka takich podmiotów znajduje się w Bazie archiwów społecznych, np. Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Nadwiślańskiej Kolei Wąskotorowej prowadzące Muzeum Kolei Wąskotorowej w Karczmiskach. W zbiorach posiada nie tylko ko-

lekcje starych biletów kartonikowych, archiwalne mapy, plany, dokumenty i fotografie, ale także wyposażenie kolejowe, dostępne do zwiedzania w muzeum, które nie jest muzeum w znaczeniu ustawy o muzeach (nie posiada statutu ani regulaminu uzgodnionego z MKiDN). Są to zbiory Stowarzyszenia na rzecz Rozwoju Nadwiślańskiej Kolei Wąskotorowej, traktowane jako muzealia, a jednocześnie funkcjonujące jako archiwum społeczne znajdujące się w bazie CAS-u. Podobnie wygląda kwestia zbiorów Muzeum Ziemi Sejneńskiej prowadzonego przez Sejneńskie Towarzystwo Opieki nad Zabytkami czy Społecznego Muzeum Ziemi Tłuszczańskiej prowadzonego przez Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Tłuszczańskiej. Najbardziej zasłużoną dla kultury organizacją społeczną w tym gronie jest założone w 1871 roku Warszawskie Towarzystwo Muzyczne im. Stanisława Moniuszki prowadzące Bibliotekę, Muzeum i Archiwum WTM. Podobnie działa Społeczny Komitet Pamięci Górników KWK „Wujek” Poległych 16 grudnia 1981 roku, który prowadzi archiwum społeczne znajdujące się w bazie CAS-u, a jego zasób jest obecnie prezentowany w Śląskim Centrum Wolności i Solidarności w Katowicach, gdzie po wykupieniu biletów zwiedza się „wystawę stałą”. W ten sposób działa wiele innych podmiotów znajdujących się w bazie CAS-u: Muzeum Włodzimierza Wysockiego w Koszalinie prowadzone przez osobę fizyczną, czy „muzea” prowadzone przez instytucje samorządowe, jak Muzeum Szkolne im. Stanisława Harli w Przecławiu, Muzeum Etnograficzne Józefa Vainy prowadzone przez Dom Kultury Litewskiej w Puńsku, Muzeum Ziemi Sokólskiej prowadzone przez Sokólski Ośrodek Kultury, Muzeum Szklanych Domów prowadzone przez Wołskie Centrum Kultury, a także Muzeum Ziemi Wronieckiej prowadzone przez Wroniecki Ośrodek Kultury. Nie są to muzea w znaczeniu ustawy o muzeach, lecz „oddziały” ośrodków kultury czy ich „formy działalności”. Placówki tego typu funkcjonują także poza Bazą archiwów społecznych (i poza wykazem muzeów), jak na przykład Dom Muzealny zarządzany przez Powiatowe Centrum Kultury w Opatowie czy Ośrodek Edukacyjno-Muzealny „Świętokrzyski Sztetl” im. Majera Małego w Chmielniku, który wchodzi w skład samorządowej instytucji kultury Chmielnickie Centrum Kultury, lecz prowadzi

działalność szerszą niż wiele rejestrowanych muzeów z własnymi statutami. Szereg tego typu jednostek działa w wymiarze skromniejszym, jak np. Zawichojski Lamus Kultury Dawnej – Żywe Muzeum Etnograficzne Powiśla Zawichojskiego, zorganizowany przez Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury w Zawichoście [nabył on ostatnio niebywale cenny eksponat związany z Holocaustem]²⁴. Są to placówki zupełnie niesamodzielne pod względem prawnym i finansowym, choć mogą posiadać wewnętrzne regulaminy, kierownictwo czy siedzibę [jak np. synagogę w Chmielniku]. Należy zauważyć, że część wymienionych w niniejszym akapicie podmiotów spełnia niektóre warunki statusu muzeum w świetle ustawy [niezarobkowy charakter działalności, realizacja celów muzeum, wyodrębnienie organizacyjne, kierownik, wystawa stała], brakuje jedynie uzgodnienia regulaminu z MKiDN. Pod względem prawnym aktywność tego typu można uznać za działalność kulturalną, edukacyjną czy prezentowanie zbiorów społecznych lub będących własnością instytucji samorządowej. Pod względem formalnym nie jest to jednak działalność muzealna.

Niektóre z samorządowych instytucji kultury jako osoby prawne decydują się na formalne powołanie „muzeów” działających w ich ramach, przeprowadzając proces uzgodnienia ich regulaminów z MKiDN. W wykazie ministerialnym wymienione jest Gminne Muzeum Kultury Duchowej i Materialnej Bojków założone przez Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Turystyki w Solinie zs. w Polańczyku; Muzeum Czynu Bojowego Kleeberczyków założone przez samorządową instytucję kultury Dom Kultury – Pomnik Czynu Bojowego Kleeberczyków w Woli Gułowskiej, której organizatorem jest Gmina Adamów; Muzeum Historii Kocka założone przez Miejsko-Gminną Bibliotekę Publiczną z siedzibą w Kocku; Muzeum Przemysłu i Techniki założone przez samorządową instytucję kultury Park Wielokulturowy – Stara Kopalnia w Wałbrzychu, której organizatorem jest Gmina Wałbrzych; Muzeum Regionalne założone przez Miejski Ośrodek Kultury w Brzesku; Muzeum Regionalne założone przez Dom Kultury w Pilźnie; Muzeum Regionalne założone przez Dobrodzieński Ośrodek Kultury i Sportu z siedzibą w Dobrodzie-

24 K. Gara, T. Giergiel, Judaika sandomierskie. Nieobecni – z dziejów społeczności żydowskiej w Sandomierzu, Muzeum Okręgowe w Sandomierzu, Sandomierz 2020, s. 173.

niu, którego organizatorem jest Gmina Dobrodzień; Muzeum Historii Najnowszej Radomia założone przez Ośrodek Kultury i Sztuki „Resursa Obywatelska” w Radomiu; Muzeum Ziemi Koźmińskiej założone przez Gminny Zespół Instytucji Kultury w Koźminie Wielkopolskim; Muzeum Ziemi Reskiej założone przez Centrum Kultury w Resku. Do tej grupy należy zaliczyć również prowadzące najszerszą działalność w tym gronie Muzeum Tadeusza Kantora w Krakowie założone przez Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora CRICOTEKA. W ten sposób tworzony jest piętrowy system organizacyjny: organizatorem muzeum jest instytucja kultury, której organizatorem jest samorząd. Muzeum działa w oparciu o ustawę o muzeach, lecz nie uzyskuje osobowości prawnej i nie staje się też odrębną instytucją kultury, otrzymuje własny regulamin i jest umieszczane w Wykazie muzeów działających w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z MKiDN. Uzgodnienie tego regulaminu nie powoduje „z automatu” wyodrębnienia muzeum w strukturze instytucji kultury. Potrzebne są zmiany w statucie, ale jak ukazuje wyżej przedstawiony przykład Muzeum Kolekcji Sztuki Współczesnej założonego przez Mazowieckie Centrum Sztuki Współczesnej „Elektrownia” w Radomiu, dla której organizatorem jest Województwo Mazowieckie, wyodrębnienie muzeum tego typu w strukturze instytucji kultury nie jest konieczne, choć jest w statucie Centrum nazwane „oddziałem”. Muzeum powołane przez instytucję kultury z uzgodnionym z MKiDN regulaminem funkcjonuje w ramach tej instytucji kultury. Proces „częściowego usamodzielniania” poprzez uzgodnienie z MKiDN statutu i jego nadanie jest działaniem przede wszystkim formalnym, gdyż muzea pod różnymi postaciami już funkcjonują w ramach instytucji kultury, np. dysponująca depozytami dzieł sztuki „Elektrownia” w Radomiu. Muzea z uzgodnionym z MKiDN regulaminem nabywają uprawnienia, np. możliwość przyjęcia darowizny z innego muzeum, co było powodem powołania Muzeum Kolekcji Sztuki Współczesnej w Radomiu. Muzea otrzymują też obowiązki określone w regulaminie, takie jak prowadzenie inwentarza, zatrudnianie muzealników na stanowiskach określonych w ustawie, ograniczenie prawa własności muzealiów [o czym w następnym rozdziale] itp.

Procedura „częściowego usamodzielniania” niekoniecznie przeprowadzana jest bezzwłocznie. Ciekawym przykładem jest występująca w bazie CAS-u Grajewska Izba Historyczna funkcjonująca w ramach Działu Muzealnego Grajewskiego Centrum Kultury, które uzgodniło z MKiDN regulamin Izby jako muzeum w kwietniu 2022, ale do końca lipca tego roku nie podjęło żadnych działań służących przekształceniu tej Izby w Muzeum (zmiany nazwy, zmian w statucie Centrum itd.). Warto wspomnieć, że w ramach Działu Muzealnego Grajewskiego Centrum Kultury funkcjonuje jeszcze inna placówka: Centrum Tradycji Mleczarstwa – Muzeum Mleka, zwana w skrócie Muzeum Mleka. W najbliższym czasie w ramach Grajewskiego Centrum Kultury będą więc funkcjonować dwa muzea: Muzeum Historyczne w Grajewie (dawniej Grajewska Izba Historyczna) oraz wspomniane Muzeum Mleka, jednak tylko to pierwsze będzie realizować prawa i obowiązki wynikające z ustawy o muzeach.

Wszystkie te wewnętrzne jednostki organizacyjne mogły działać w oparciu o statut organizatora lub wewnętrzne regulaminy. Omówione przykłady ukazują okoliczności decyzji o założeniu muzeów zgodnie z ustawą o muzeach i ich konsekwencje. Być może jest to powodowane możliwościami pozyskiwania dotacji w programach skierowanych tylko do muzeów działających na podstawie regulaminów uzgodnionych z MKiDN. Choć w ich zbiorach znajduje się szereg spuścizn społecznych lub prywatnych, czy nawet na nich zbudowana jest kolekcja, nie są to muzea prywatne czy społeczne, raczej samorządowe bez osobowości prawnej.

Omawiając sektor prywatny, warto wspomnieć także o muzeach z regulaminem uzgodnionym z MKiDN zakładanych przez spółki lub inne podmioty gospodarcze: Muzeum Broni i Sprzętu Wojskowego SIRGUNE założone przez SALU sp. z o.o.; Muzeum Bursztynu założone przez Sunstone sp. z o.o.; Muzeum ARMA BELLUM Moto-Armii sp. z o.o. założone przez Moto-Armia sp. z o.o.; Muzeum Gazownictwa w Paczkowie założone przez Górnośląską Spółkę Gazownictwa sp. z o.o.; Muzeum Gazownictwa w Warszawie założone przez Polskie

Górnictwo Naftowe i Gazownictwo SA; Muzeum Gryfa Pomorskiego założone przez Militarni Team sp. z o.o. z siedzibą w Gdyni; Muzeum Historyczne przy PBG SA założone przez PBG SA z siedzibą w Wysogotowie; Muzeum Komputerów i Gier założone przez Warszawskie Muzeum Komputerów i Gier sp. z o.o.; Muzeum Motoryzacji i Techniki w Roczynach założone przez STALVEN sp. z o.o.; Muzeum Pałac Sulisław założone przez BJ sp. z o.o.; Muzeum Papiernictwa w Dawnej Królewskiej Fabryce Papieru w Konstancinie-Jeziornie założone przez Konstans sp. z o.o.; Muzeum Przemysłu Skórzanego w Wielopołu Skrzyńskim założone przez Zakład Produkcji Obuwia „ASKO” sp. z o.o.; Muzeum Przemysłu Zapałczanego w Częstochowie założone przez Częstochowskie Zakłady Przemysłu Zapałczanego SA; Muzeum Przyrodniczo-Etnograficzne w Polednie założone przez Pałac Poledno sp. z o.o.; Muzeum Sztuki Drukarskiej i Papiernictwa im. Fiola i Fiodorowa w Supraślu założone przez Muzeum Sztuki Drukarskiej i Papiernictwa im. Fiola i Fiodorowa sp. z o.o.; Muzeum Tradycji Rybactwa Stawów Milickich i Doliny Baryczy założone przez Stawy Milickie SA z siedzibą w Rudzie Sułowskiej; Muzeum Witrażu założone przez Krakowski Zakład Witrażów S.G. Żeleński sp. z o.o.; Muzeum Fabryki Norblina w Warszawie założone przez ARTN sp. z o.o.; Muzeum Iluzji w Warszawie założone przez Museum of Illusion sp. z o.o.; Muzeum Japońskiej Motoryzacji SAKURA w Ksawerowie założone przez Andrzeja Żaczka prowadzącego działalność gospodarczą pod nazwą Adaks Andrzej Żaczek; czy Muzeum Nalewki Łódzkiej założone przez MRT Philosophy sp. z o.o.

Według badań z 2017 roku w Polsce funkcjonowało 61 przedsiębiorstw pod nazwą „muzeum”, z których 42 były prowadzone przez osoby fizyczne i zgłoszone do Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej [CEDIG], a 19 zostało zarejestrowanych w Krajowym Rejestrze Sądowym [KRS]. Ponadto 13 muzeów zgłoszonych w CEDIG i 4 muzea zarejestrowane w KRS posiadały uzgodnione z MKiDN regulaminy, były więc muzeami w rozumieniu ustawy²⁵. Jak widać, muzeów tego typu jest dużo więcej, niż mówił statystyki GUS i NIMOZ. Poza statystykami i wykazami muzeów, a także bez regulaminów uzgodnionych z MKiDN funkcjonują

25 Ź. Gwardzińska, Sposoby prawne zakończenia działalności muzeum, „Santander Art and Culture Law Review” 2019, nr 1, s. 100.

również znane podmioty o zbliżonym do muzeów charakterze, jak: Żywe Muzeum Porcelany w Ćmielowie funkcjonujące na terenie prywatnej Fabryki Porcelany AS Ćmielów czy Muzeum Browaru Żywiec założone przez Grupę Żywiec SA. Nie wszystkie tego typu podmioty muzealne są bezpośrednio zakładane przez spółki lub inne podmioty gospodarcze. Muzeum Polskiej Wódki jest prowadzone przez Fundację Polska Wódka, której fundatorem jest Agros Holding SA, na terenie kompleksu dawnej Warszawskiej Wytwórni Wódek „Koneser”. Poza aspektem biznesowym i marketingowym wszystkie te trzy podmioty prowadzą działalność muzealną i dbają o polskie dziedzictwo gospodarcze. Niewątpliwa dochodowość tych przedsięwzięć powoduje powstawanie kolejnych projektów biznesowych wykorzystujących ideę muzeum. Niektórzy założyciele nawet uzgadniają regulaminy muzeów z MKiDN, jak uczyniła to MRT Philosophy sp. z o.o., organizując Muzeum Nalewki Łódzkiej. Projekt ten przedstawiany jest jako „unikatowe rozwiązanie” polegające na połączeniu planowanego Hotelu Likor z mieszczącym się na parterze budynku Muzeum Nalewki Ziemi Łódzkiej²⁶. Doniesienia medialne mówią o odstąpieniu od inwestycji, lecz Muzeum Nalewki Łódzkiej [w organizacji] znajduje się w Wykazie muzeów działających w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z MKiDN, co oznacza, że opracowano jego regulamin zawierający postanowienia regulujące proces organizowania muzeum i uzyskano akceptację jego treści przez MKiDN. Niewątpliwie zamysł ten mógł przynieść znaczne dochody, lecz interesujące jest, jak tego typu muzeum zamierzało spełniać cele zawarte w ustawie o muzeach jako „jednostka organizacyjna nienastawiona na osiąganie zysku” i czy MKiDN byłoby w stanie kontrolować spełnianie tego ustawowego warunku, wymaganego w uzgodnionym regulaminie.

Analiza muzeów organizowanych przez podmioty gospodarcze pozwala wysnuć wniosek o istotnym udziale prywatnego dziedzictwa polskich fabrykantów, przedsiębiorców i biznesmenów włączanego do zbiorów zarządzanych przez podmioty gospodarcze, np. częścią spuścizny Krakowskiego Zakładu Witrażów jest bogate

26 <https://irh.pl/2018/01/30/hotel-polaczony-z-muzeum-nalewki-wybuduje-w-lodzi-mrt-philosophy/> [dostęp: 31.07.2022].

archiwum zawierające wiele szkiców, rysunków, ręcznie tworzonych projektów witraży oraz gotowych dzieł.

W bazie CAS-u odnotowane są dwie placówki założone przez fundacje, używające nazwy muzeum i prowadzące działalność muzealną bez uzgodnienia regulaminu z MKiDN. Są to: Muzeum Odry prowadzone przez Fundację Otwartego Muzeum Techniki oraz Archiwum, a także Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek prowadzone przez Fundację Generał Elżbiety Zawackiej, które doczekało się opracowania naukowego i szerszego omówienia w następnym rozdziale niniejszej ekspertyzy²⁷.

W bazie CAS-u odnotowane są również tylko dwie placówki założone przez osoby fizyczne, używające nazwy muzeum i prowadzące działalność muzealną bez uzgodnienia regulaminu z MKiDN: Muzeum Prywatne Diabła Polskiego „Przedpiekle” w Warszawie oraz Prywatne Muzeum Pałacowe w Kurozwękach. Nie mamy tutaj do czynienia z muzeami pod względem prawnym, lecz z prezentowaniem prywatnych kolekcji (w drugim przypadku bez stałej siedziby). Obecnie tego typu działalność nie jest uregulowana w prawie kultury, muzeów i dziedzictwa narodowego²⁸. Jednak nie każdy zbiór zabytków jest kolekcją – jest nią zbiór zestawiony według oryginalnego klucza, zawierający jakiś pomysł, ideę²⁹. Kolekcje prywatne, nawet gdy funkcjonują poza ustawą o muzeach, podlegają ochronie i opiece na mocy art. 6 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, który wśród zabytków ruchomych wymienia kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje³⁰. Jak wskazuje doktryna, istnieje pilna potrzeba uregulowań prawnych stymulujących prywatne kolekcjonerstwo i korelujących je ze zbiorami publicznymi, w tym również z muzeami³¹.

27 S. Grochowina, Powstanie i działalność Fundacji „Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek w Toruniu”, „Dzieje Najnowsze” 2006, nr 4, s. 275–278.

28 Artykuł 55 uchylonej Ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury stanowił, że kolekcja (zbiór) jest to zespół ruchomych dóbr kultury przechowywanych w jednym miejscu i niestanowiący muzeum.

29 M. Dreła, Własność zabytków, C.H. Beck, Warszawa 2006, s. 83.

30 Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [tekst ujednolicony Dz. U. z 2022 r., poz. 840].

31 P. Dobosz, Potrzeba uregulowań prawnych stymulujących prywatne kolekcjonerstwo i korelujących je ze zbiorami publicznymi (muzeami, bibliotekami i archiwami), w: Własność intelektualna a dziedzictwo kulturowe. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Kowalskiemu, red. M. Jankowska, P. Gwoździwicz-Matan, P. Stec, Wydawnictwo Ius Publicum, Warszawa 2020, s. 361–377.

Brakuje także uregulowania działalności izb [sal, domów, centrów] pamięci, regionalnych, tradycji, historii [o ile nie są instytucjami kultury], nieużywających nazwy muzeum [choć stosowane jest określenie izby muzealnej]. W bazie CAS-u znajdują się 23 podmioty tego typu, założone głównie przez stowarzyszenia, jak Regionalna Izba Historii i Tradycji w Łysomicach; biblioteki, jak Izba Regionalna w Piekarach Śląskich; czy szkoły, jak Izba Pamięci Hugona Kołłątaja w Wiśniowej. Mogą być również zakładane przez fundacje, jak Izba Pamięci Kukuczki w Istebnej, związana z Wirtualnym Muzeum Jerzego Kukuczki. Mogą się też przekształcić w muzea, jak pokazaliśmy na wyżej omówionym przykładzie Grajewskiej Izby Historycznej, która z kolei powstała z przekształcenia Izby Pamięci Ziemi Grajewskiej. Wiele z nich działa poza bazą CAS-u, jak prywatny Dom Pamięci Adama Bienia w Ossali [pod patronatem merytorycznym Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego] czy Izba Pamięci Zawiszy Czarnego herbu Sulima w Starym Garbowie prowadzona przez Stowarzyszenie Pamięci Zawiszy Czarnego Herbu Sulima z Garbowa [choć w bazie CAS-u odnotowane jest archiwum społeczne tego Stowarzyszenia]. Poza statystykami, wykazami i bazami są także zbiory w różnego typu „galeriach historycznych”, czy „wystawach [ekspozycjach, parkach] historycznych”, jak np. Wystawa Pamiątek Regionalnych prowadzona przez Towarzystwo Przyjaciół Słńska „Unitis Viribus” czy Żuławski Park Historyczny w Nowym Dworze Gdańskim prowadzony przez Stowarzyszenie Miłośników Nowego Dworu Gdańskiego Klub Nowodworski [choć w bazie CAS-u odnotowane jest archiwum społeczne tego Klubu].

Zbiory prywatne/społeczne są również gromadzone oraz udostępniane poza wszelkimi statystykami, wykazami i bazami, choć niektóre z nich są bardzo cenne i znane. Podmioty gromadzące takie zbiory, nie są muzeami w rozumieniu ustawy o muzeach ani instytucjami kultury w rozumieniu ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej. Nadawane są im nazwy nawiązujące lub zbliżone do muzeów, jak Villa la Fleur – Muzeum École de Paris [określana też jako Muzeum Villa la Fleur] – najbogatsze w zbiory

artystów kojarzonych z École de Paris „muzeum” prywatne Marka Roeflera prezentowane w willi la Fleur w Konstancinie-Jeziornej, czy kolekcja Wojciecha Fibaka prezentowana w Galerii Kolekcji Fibak przy Krakowskim Przedmieściu 5 w Warszawie³².

Poza tematyką niniejszej ekspertyzy leży szeroki obszar działalności muzealnej prowadzonej przez instytucje kultury, które nie zamierzają przekształcać się w muzea ani ich powoływać, czy w ogóle używać nazwy muzeum. Niemuzealne instytucje kultury posiadają jednak zbiory zabytków, które opracowują i eksponują, jak np. Europejskie Centrum Solidarności w Gdańsku (w bazie CAS-u jako archiwum społeczne). Można tę sytuację uznać za paradoks, tym bardziej, że na terenie Stoczni Gdańskiej, obok Europejskiego Centrum Solidarności, funkcjonuje Muzeum Sali BHP Stoczni Gdańskiej organizowane przez Fundację Promocji Solidarności z siedzibą w Gdańsku.

Nie wszyscy jednak właściciele archiwów społecznych, w których nazwach występuje określenie „muzeum”, mają na celu organizację stacjonarnego muzeum z eksponatami. Są to zazwyczaj „muzea” prezentujące zbiory wizualne w sferze wirtualnej, jak wymienione w bazie CAS-u: Wirtualne Muzeum Historii Żydów w Białowieży, Społeczne Muzeum Żydów Białegostoku i Regionu, Polskie Internetowe Muzeum Yerba Mate, Wirtualne Muzeum Fotografii Kalisza, Muzeum Wirtualne Konstancina, Wirtualne Muzeum Kwidzyna, Muzeum Wirtualne im. Władysława Piotrowskiego w Łapach, Wirtualne Muzeum Malborka „Stary Malbork”, Wirtualne Muzeum Ożarowa Mazowieckiego, Wirtualne Muzeum Lecha Poznań, Wirtualne Muzeum Trzcianki, Wirtualne Muzeum Kresy-Syberia, Wirtualne Muzeum Historii Kobiet, Cyfrowe Muzeum Pomarańczowej Alternatywy, Muzeum Przedwojennej Warszawy, Wirtualne Muzeum Papierów Wartościowych, Cyfrowe Archiwum i Muzeum Aleksandra Fredry, Wirtualne Muzeum Kosmetyków i Chemii Gospodarczej czy Wirtualne Muzeum Polskiego Państwa Podziemnego. Nie są to muzea w sensie prawnym, lecz ich zbiory społeczne/prywatne upubliczniane są na stronach internetowych lub w mediach społecznościowych pod nazwą

32 W. Szafrński, Upublicznianie kolekcji prywatnych w Polsce. Problemy prawne w praktyce, w: Kolekcje i zbiory muzealne. Problematyka prawna, red. P. Stec, P.P. Maniurka, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2015, s. 63–78.

muzeum. Zbliżoną działalność prowadzą Cyfrowe Archiwa Tradycji Lokalnej oraz różnego rodzaju Galerie Internetowe. Warto zauważyć, że tego typu inicjatyw jest dużo więcej niż odnotowano w bazie CAS-u, jak np. Wirtualne Muzeum Ziemi Zawichojskiej. Działają jednak najczęściej pod nazwami niezawierającymi określenia „muzeum”, jak np. grupa na Facebooku Czarno-Biała Fotografia Sandomierza, której administrator z pomocą 2300 członków zgromadził, sklasyfikował, opisał i udostępnił 3000 skanów fotografii.

Funkcjonowanie tych wirtualnych muzeów w formie archiwów społecznych jest zrozumiałe. Ich forma i działalność doskonale się sprawdzają bez formalizacji statusu muzeum w rozumieniu ustawy o muzeach, o ile przestrzegają one zasad prawa autorskiego. Sytuacja komplikuje się, gdy dochodzi do zaprzestania ich działalności, tym bardziej że właściciele tych archiwów społecznych dysponują nie tylko zbiorami cyfrowymi, ale też nierzadko obiektami oryginalnymi. Doskonałym przykładem jest Wirtualne Muzeum Pielęgniarstwa Polskiego, prowadzone przez Główną Komisję Historyczną Polskiego Towarzystwa Pielęgniarstwa, zbudowane na zbiorach Centralnego Archiwum Pielęgniarstwa Polskiego i obejmujące ponad 20 tysięcy jednostek archiwalnych.

W literaturze muzea wirtualne były dotąd uznawane za formę prezentacji naukowo-badawczej, edukacyjnej lub formę promocji i udostępniania dziedzictwa kulturowego, a także widziano w nich nowy walor turystyczny [zwracają uwagę znaki zapytania w tytułach artykułów]³³. Należy jednak wspomnieć, że w doktrynie prawniczej zauważono, iż na stronie internetowej muzeum wirtualnego nie tylko można prezentować kopie (skany) materiałów archiwalnych czy fotografie dzieł, lecz także oryginalną sztukę net artu należącą do e-dziedzictwa, choć nie jest ona chroniona w polskim prawie ochrony zabytków, gdyż nie jest „rzeczą”, lecz tylko plikiem danych – jednak nic nie stoi na przeszkodzie, żeby tego typu muzeum posiadało regulamin uzgodniony z MKiDN³⁴. Wydaje się, że możliwości te stanowią wyzwanie i szansę dla organizatorów muzeów, w tym organizacji społecznych.

33 A. Bentkowska-Kafel, Muzeum wirtualne – muzeum bez granic?, „Muzealnictwo” 2013, t. 54, s. 159–166; A. Pawłowska, Ł. Matoga, Wirtualne Muzea w Internecie – forma promocji i udostępniania dziedzictwa kulturowego czy nowy walor turystyczny?, „Turystyka Kulturowa” 2014, nr 9, s. 46–58.

34 Ż. Gwardzińska, Prawo wobec ochrony e-dziedzictwa, czyli jak terazniejszość wpływa na ewolucję współczesnego muzealnictwa, w: Własność..., dz. cyt., s. 465–470.

Muzea wirtualne posiadają formułę „nieskończoną”, ciągle otwartą na nowe zbiory lub dopływ opracowywanego materiału, jednak w bazie CAS-u występują też archiwa, które są efektem jednorazowych (albo cyklicznych, lecz zamkniętych) projektów polegających na zgromadzeniu fotografii i zaprezentowaniu ich w przestrzeni wirtualnej muzeów samorządowych i państwowych, jak: „Ziemiańskie historie” [Muzeum Ziemiaństwa w Dobrzycy Zespół Pałacowo-Parkowy], „Pewnego razu w Wilanowie” [Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie], „Fotowspomnienia, czyli Wasze Łazienki Królewskie” [Muzeum Łazienki Królewskie], „Zakopany krajobraz” [Muzeum Okręgowe w Koninie], „Sopocianie” [Muzeum Sopotu].

Powstawanie i funkcjonowanie muzeów opartych na zbiorach społecznych/prywatnych jest szersze, niż ukazują dane w bazie CAS-u. Więcej o podmiotach prowadzących działalność muzealną, które nie są muzeami w rozumieniu ustawy o muzeach, możemy się dowiedzieć ze statystyk prowadzonych przez NIMOZ. Zgodnie z danymi NIMOZ (na podstawie bazy nieudostępnianej publicznie) liczba tych podmiotów wynosi 324 (stan na 4 stycznia 2021). Nie wszystkie noszą cechy społecznego zaangażowania. Większość z nich jest instytucjami prowadzonymi przez jednostki samorządu, kościoły i uczelnie. Liczne są jednak grupy podmiotów prowadzonych przez stowarzyszenia lub fundacje [42]. Niewiele mniej podmiotów jest prowadzonych przez osoby fizyczne [32]. Za przykład można podać, oprócz wielu muzeów uczelnianych i kościelnych, część ujawnionych przez NIMOZ placówek używających nazwy „muzeum”. Wśród prywatnych podmiotów odnotowane jest Muzeum Mydła i Historii Brudu w Bydgoszczy. Wśród prowadzonych przez fundacje wymienione zostało Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. Ignacego Łukasiewicza w Bóbrce, prowadzone przez fundację założoną w 2022 roku przez PGNiG oraz Orlen – Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. Ignacego Łukasiewicza w Bóbrce, w którego skład wchodzi Skansen Przemysłu Naftowego i Gazowniczego jako własność Stowarzyszenia Naukowo-Technicznego Inżynierów i Techników Przemysłu Naftowego i Gazowniczego [o podanej w statucie fundacji wartości 5 779 706 zł]. Natomiast

wśród prowadzonych przez stowarzyszenia można odnotować Muzeum Historycznego Inspektoratu Zamojskiego AK im. Stanisława Prusa „Adama” w Bondyrzu, prowadzone przez Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej – Okręg Zamość. Muzeum to jest również dużym przedsięwzięciem, posiadaczem ogromnych zbiorów i siedziby zmodernizowanej z dotacji MKiDN. W obu ostatnich przypadkach beneficjentami państwa czy spółek skarbu państwa zostały muzea, które nie działają w oparciu o ustawę o muzeach.

Interesująco wygląda funkcjonowanie podmiotów prowadzących działalność muzealną objętych statystyką przez NIMOZ, lecz nie używających określenia „muzeum”, np. Mieszkanie – Pracownia Kazimierzy Iłakowiczówny w Poznaniu, Ośrodek Spotkania Kultur w Dąbrowie Tarnowskiej, Sala Tradycji Uniwersytetu Morskiego w Gdyni, Salon Muzyczny im. Feliksa Nowowiejskiego w Barczewie oraz Osada Kulturowa w Kadzidłowie – prywatne muzeum Danuty i Krzysztofa Worobców w Kadzidłowie³⁵.

W statystykach są zestawiane również dane o instytucjach paramuzealnych. Choć GUS charakteryzuje je jako prowadzące działalność typu muzealnego, to jednak są podmioty prowadzące działalność inną niż omówione wyżej podmioty działające bez uzgodnionego statutu bądź regulaminu z MKiDN (jak np. muzea w Karczmiskach czy Bóbrce). Do instytucji paramuzealnych GUS zaliczył: ogrody zoologiczne, ogrody botaniczne, planetaria, centra techniki, a także niebędące muzeami ekspozycje stałe przedstawiające osiągnięcia, odkrycia i ciekawostki z dziedziny historii, archeologii, kultury, przyrody, techniki itp. W 2020 roku zarejestrowano działalność 345 instytucji paramuzealnych (wobec 157 w roku 2019), które zgromadziły 4600 sztuk eksponatów (bez okazów przyrody prezentowanych w ogrodach botanicznych). Do sektora publicznego należy 67% instytucji paramuzealnych, a do sektora prywatnego 33%.

Bez zbiorów społecznych (archiwów społecznych) oraz prywatnych nie byłoby tych wszystkich przedsięwzięć muzealnych zarówno

35 Muzea w 2020 roku, oprac. A. Hejwowska, K. Figiel, A. Pietraszko, NIMOZ, Warszawa 2020, s. 53, 71.

instytucji działających w oparciu o ustawę o muzeach, jak i nieformalnych muzeów lub funkcjonujących jako archiwa społeczne pod nazwą „muzeum”. Pod tym względem baza CAS-u jest nieoceniona, gdyż uzupełnia wykaz MKiDN i częściowo ujawnianą bazę NIMOZ. W bazie CAS-u znajdują się nie tylko dane podstawowe muzeów funkcjonujących jako archiwa społeczne, lecz również ich opis oraz charakterystyka zbiorów. Prezentacja muzeów oraz podmiotów prowadzących działalność muzealną w sektorze prywatnym i analiza ich związków z archiwami (zbiorami) społecznymi ujawniła szereg zjawisk i zależności. W literaturze omówione są przykłady współpracy archiwów społecznych z muzeami³⁶.

Przede wszystkim można zauważyć różnorodność formy własnościowej i organizacyjnej, nieuwzględnianej w statystykach, wykazach i bazach danych. Liberalna polityka, umożliwiająca swobodne powstawanie muzeów i działalność muzealną spowodowała niebawem dynamiczny wzrost liczby różnego rodzaju muzeów. O trafnej polityce świadczyć może wzrost liczby zwiedzających, jednak nie wszystkie regulacje wytrzymują próbę czasu. Odczuwalny jest zwłaszcza brak zastrzeżenia nazwy muzeum do instytucji o określonej działalności. Muzea wpisane do Państwowego Rejestru Muzeów są uprawnione do używania nazwy „muzeum rejestrowane”. W Państwowym Rejestrze Muzeów znajduje się 135 muzeów o „wysokim poziomie merytorycznym działalności i znaczenia zbiorów”. Znajdują się tam tylko trzy muzea spoza grupy muzeów państwowych i samorządowych: Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie założone przez Narodowy Instytut Fryderyka Chopina, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Prywatne Muzeum Motoryzacji i Techniki w Otrębusach, co ukazuje zupełną nieporównywalność danych tego Rejestru do Wykazu muzeów działających w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z MKiDN. Poza zastrzeżeniem nazwy „muzeum rejestrowane”, nazwy „muzeum” może używać każdy, co może rodzić nadużycia na rynku komercyjnych atrakcji turystycznych, np. w postaci Muzeum Misiów w Zakopanem.

36 M. Wiśniewska–Drewniak, *Inaczej to zniknie. Archiwa społeczne w Polsce – wielokrotne studium przypadku*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2019, s. 580.

Pomimo nieobecności sektora prywatnego w Państwowym Rejestrze Muzeów (poza jednym wyjątkiem), sektor ten w muzealnictwie odgrywa coraz większą rolę, dlatego powinna do przepisów wrócić definicja kolekcji. Wydawałoby się, że muzea prywatne znajdują się w większym stopniu poza nadzorem państwa, niemniej wiele przykładów muzeów prowadzonych przez jednostki publiczne ukazuje bardzo złożoną i mało przejrzystą sferę odpowiedzialności, wymagającą uporządkowania. Większość z omówionych tutaj rodzajów muzeów należących do sektora prywatnego powstało dzięki zbiorom/archiwom prywatnym/społecznym, stąd struktura zbiorów tych muzeów jest zbliżona do struktury zbiorów archiwów społecznych. Zajmiemy się nią w następnym rozdziale, również w kontekście ich bezpieczeństwa.

3. STATUS I CHARAKTERYSTYKA ZBIORÓW SPOŁECZNYCH W MUZEACH ORAZ ICH ZABEZPIECZENIE

Zbiory społeczne w muzeach, rozumiane jako zbiory pozyskane od osób prywatnych lub stowarzyszeń/fundacji, posiadają status prawny porównywalny ze zbiorami pozyskanymi w inny sposób, pod warunkiem że status ten rozpatrywany jest w ramach jednej kategorii muzeów. Poprzedni rozdział ekspertyzy ukazał, że sytuacja prawna tych jednostek jest bardzo zróżnicowana, daleko wychodząca poza ogólny podział ustawy (muzea państwowe, samorządowe i nieposiadające osobowości prawnej). Niektóre kategorie muzeów są bardzo do siebie zbliżone, np. funkcjonujące w ramach instytucji kultury z uzgodnionym regulaminem (a tym samym z obowiązkami wobec muzealiów) i bez uzgodnionego regulaminu – przypadek Grajewa. Niektóre muzea dzieli bardzo wiele, choć funkcjonują w jednej kategorii jednostek, np. nieposiadających osobowości prawnej, lecz z uzgodnionymi regulaminami. Muzea prowadzone przez stowarzyszenia mogą się diametralnie różnić, np. Muzeum Kolei Wąskotorowej w Karczmiskach i Muzeum Harcerstwa w Warszawie.

Własność zbiorów społecznych w muzeach implikowana jest formą prawną organizatora muzeum, co również ma wpływ na kwestię ich zabezpieczenia. Ważnymi kryteriami są: struktura zbiorów społecznych, ich forma materialna i rozległość. Zbiory społeczne w muzeach pod względem struktury i formy materialnej nie różnią się znacznie od zbiorów archiwów społecznych. Jak zauważyła Katarzyna Ziętał, zasób archiwów społecznych jest mieszany gatunkowo: archiwalia, muzealia oraz zbiory biblioteczne. Niewiele archiwów społecznych gromadzi jeden typ materiałów archiwalnych [Gorzowskie Towarzystwo Fotograficzne – fotografie, Fundacja

„Aby nikt nie zginął” – nagrania wideo, Fundacja Archiwum Filmowe „Drogi do Niepodległości” – nagrania wideo, Naczelna Organizacja Techniczna – dokumentację aktową³⁷. Obecnie większość [82%] archiwów społecznych gromadzi fotografie, 46% z nich gromadzi dokumenty osobiste, 38% – dokumenty życia społecznego, 37% – nagrania wideo i audio, 34% – ikonografię, 23% – dokumentację aktową, 40% – wspomnienia, 17% – kartografię³⁸. W literaturze wymieniana jest też filatelistyka, wydawnictwa drugiego obiegu, pocztówki oraz muzealia³⁹. Muzealiami w muzealnictwie określa się wszystkie obiekty wpisane do inwentarza, a więc mogą być nimi również fotografie, dokumenty osobiste, dokumenty życia społecznego, ikonografia, dokumentacja aktowa, wspomnienia [spisane], kartografia, filatelistyka, wydawnictwa drugiego obiegu [zbiory cyfrowe, nagrania wideo i audio również są gromadzone w muzeach, lecz na innych zasadach, o których poniżej]. Jak widać, wszystkie rodzaje zbiorów archiwów społecznych mieszczą się w kręgu zainteresowania muzeów, choć muzealia systematyzuje się w sposób bardziej złożony⁴⁰.

Statystyka muzeów prowadzona przez GUS do roku 2009 [włącznie] obejmowała muzealia według dyscyplin: sztuka, archeologia, etnografia, historia, militaria, numizmaty, technika i przyroda. Od roku 2010 do badanych dyscyplin zostały dołączone nowe kategorie muzealiów: geologia, fotografia, kartografia i archiwalia [w praktyce muzealniczej kategorie te są daleko bardziej rozbudowane]. Zwłaszcza fotografia, archiwalia i kartografia są kategoriami z kręgu zainteresowań archiwistyki społecznej, choć zapewne w takich dyscyplinach muzealnych jak historia czy archiwalia mieszczą się dokumenty osobiste, dokumenty życia społecznego, wydawnictwa drugiego obiegu czy wspomnienia, a zapewne część ikonografii znajdzie się w takiej dyscyplinie jak sztuka. Z kolei do dyscyplin: sztuka, historia czy numizmatyka niewątpliwie można zaliczyć część gromadzonych w archiwach społecznych „muzealiów” rozumianych przez archiwistykę społeczną jako przedmioty materialne [najczęściej pamiątki, lecz nie dokumenty czy fotografie].

37 K. Ziętał, *Archiwa społeczne w Polsce – prezentacja i analiza wyników badań*, w: *Archiwistyka społeczna diagnoza i wyzwania*, Ośrodek KARTA, Warszawa 2017, s. 22.

38 *Strategia wzmocnienia trwałości zbiorów społecznych*, Centrum Archiwistyki Społecznej, Warszawa 2023, s. 33.

39 K. Ziętał, *Archiwa...*, dz. cyt., s. 25–26; M. Wiśniewska–Drewniak, *Inaczej...*, dz. cyt., s. 570.

40 *Struktura zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie, które liczą ok. 830 tys. eksponatów, została oparta na podziale na 30 działów [zbiory, kolekcje, gabinety], a zasób cyfrowy wykazuje 400 rodzajów zabytków*, por. T. Gięrgiel, *Zabytek heraldyczny jako obiekt muzealny – wstęp do problematyki*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2019, nowej serii t. XVIII [XXIX], s. 325.

Skupiając się na najbardziej popularnych w zbiorach społecznych (rozumianych jako zbiory pozyskane od osób prywatnych lub stowarzyszeń/fundacji) kategoriach muzealiów, czyli fotografiach i archiwaliach, przedstawimy statystykę ich wzrostu w zbiorach muzealnych. Należy tutaj zastrzec, iż statystyka obejmuje muzealia w postaci materialnej, a więc fotografie pozytywowe i negatywowe, czy archiwalia o formach kancelaryjnych, które posiadają cechy zabytku. Statystyka ta jest prowadzona od roku 2010 w jednostkach inwentarzowych polskich muzeów na tle ogólnej liczby muzealiów. Od roku 2017 do statystyki muzealiów wprowadzono podział na pozycje inwentarzowe i sztuki. W kategoriach: fotografia i archiwalia jest on bardzo istotny. W fotografii przejawia się to na przykład w inwentaryzowaniu nabytego przez muzeum albumu fotograficznego pod jedną pozycją inwentarzową, zawierającą określoną liczbę fotografii, podawaną w sztukach. Podobnie w kategorii archiwaliów – pod jedną pozycją inwentarzową wpisywany jest list w kopercie, a w sztukach liczona jest osobno koperta, list lub inna zawartość, czy poszyt z dokumentami, zawierający określoną liczbę ich sztuk [kart].

Tabela 2. Zbiory fotografii i archiwaliów na tle liczby muzealiów w polskich muzeach.

Rok	Muzealia ogółem	fotografia	archiwalia
2010	14 132 817	838 991 – 5,9%	381 688 – 2,7%
2011	15 116 746	993 140	451 588
2012	15 658 277	1 086 601	307 040
2013	16 249 836	1 109 227	392 951
2014	16 458 429	1 209 632	380 469
2015	15 910 843	1 285 443	447 396
2016	15 978 701	1 126 966	485 217

Rok		Muzealia ogółem	fotografia	archiwalia
2017	W pozycjach inwentarzowych	10 592 616	1 049 573	395 411
	W sztukach	21 209 671	1 362 265	712 718
2018	W pozycjach inwentarzowych	10 302 949	1 080 095	649 806
	W sztukach	22 146 750	1 449 912	843 937
2019	W pozycjach inwentarzowych	10 456 791	1 267 975	697 590
	W sztukach	22 606 422	1 658 350	894 678
2020*	W pozycjach inwentarzowych	9 577 514	1 229 569	715 187
	W sztukach	19 381 836	1 631 807 – 8,4%	935 004 – 4,8%

* Poczynwszy od danych za 2020 rok do muzeów zaliczane są wyłącznie jednostki, które działają w oparciu o uzgodniony z ministrem właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego statut bądź regulamin, zgodnie z art. 6 Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.

Statystyka muzealiów jest bardzo szczegółowa. GUS zestawia dane o muzealiach w jednostkach inwentarzowych według dyscyplin (rodzajów muzealiów, w tym fotografii i archiwaliów) i rodzajów muzeów: artystyczne, archeologiczne, etnograficzne, historyczne, biograficzne, literackie, martyrologiczne, przyrodnicze, geologiczne, techniki i nauki, militarne, interdyscyplinarne, skansenowskie, regionalne, wnętrz i inne. W 2020 roku dla muzeów biograficznych, literackich, militarnych, skansenowskich, regionalnych i wnętrz utworzono kategorię muzeum specjalistycznego, a dla przyrodniczych i geologicznych kategorię muzeum historii naturalnej. Z zestawień wynika że najwięcej fotografii jest gromadzonych w muzeach historycznych, a archiwaliów – w muzeach literackich.

W latach 2010–2012 dokonywano zestawień ruchu muzealiów (w jednostkach inwentarzowych) według dyscyplin (rodzajów muzealiów, w tym fotografii i archiwaliów) i województw oraz rodzajów muzeów, z wyszczególnieniem wpisów w księgach inwentarzowych,

skreśleń w księgach inwentarzowych (w tym z powodu: kradzieży, zaginięć, sprzedaży) i wypożyczeń. W latach 2013–2016 poszerzono zestawienia ruchu muzealiów o sposoby pozyskiwania muzealiów (drogą badań, zakupów w kraju i za granicą, dary od osób prywatnych, dary od instytucji). W roku 2017 uszczegółowiono wypożyczenia (do danego muzeum i wypożyczenia z danego muzeum). Z kolei w latach 2018–2019 zredukowano zestawienia do liczby wpisów w księgach inwentarzowych, liczby skreśleń w księgach inwentarzowych i wypożyczeń ogółem.

Tabela 3. Ewidencja fotografii (w sztukach).

Rok	Liczba wpisanych fotografii	fotografia	archiwalia
2017	43 265	528	10 071
2018	69 227	845	3 913
2019	167 971	55	4 465

Tabela 4. Ewidencja archiwaliów (w sztukach).

Rok	Liczba wpisanych fotografii	fotografia	archiwalia
2017	16 805	-	32 118
2018	33 330	1 082	7 798
2019	14 298	-	8 168

Pomimo zmian w metodologii statystycznej można prześledzić dynamikę i sposoby nabywania przez poszczególne rodzaje muzeów fotografii i archiwaliów, powody ich skreśleń w księgach inwentarzowych oraz kierunki wypożyczeń. Statystyka ukazuje systematyczny wzrost nabytków w zakresie fotografii i archiwaliów.

Na około 20 milionów muzealiów w polskich muzeach obecnie znajduje się wśród nich przeszło 1,6 miliona fotografii i prawie milion archiwaliów, w sumie ponad 2,5 miliona muzealiów tych kategorii. Widać wyraźnie dynamikę narastania zbiorów muzealnych w tych kategoriach. W przeciągu 10 lat nastąpił wzrost o prawie 800 tysięcy fotografii (z 5,9% do 8,4%) i przeszło o pół miliona archiwaliów (z 2,7% do 4,8%). Biorąc pod uwagę realia pracy muzealnej, liczby te odzwierciedlają nie tylko wzrost liczby zakupów tych obiektów przez muzea, lecz również postępy w procesie inwentaryzacji zasobów, co nie powinno zakwestionować dynamicznego wzrostu powiększania tego rodzaju kolekcji, zwłaszcza fotograficznych, jak również faktu zwiększenia zainteresowań fotografią przez muzea⁴¹.

Zbiory społeczne są podstawą zbiorów wielu muzeów publicznych funkcjonujących jako instytucje kultury, a nawet muzeów rejestrowanych. Kolekcje prywatne w wielu przypadkach stały się podwaliną pierwszych polskich muzeów⁴². Pomimo rozbudowy tych zbiorów przez lata, ich zręb nadal nosi cechy kolekcji prywatnej lub zbiorów organizacji społecznych. Funkcjonujące czy powstające muzea również są zainteresowane pozyskiwaniem zbiorów społecznych. Jedno z ostatnich otwartych muzeów – Muzeum Pamięci Sybiru – pozyskało do swoich zbiorów dokumentację przekazaną przez Sybiraków, gromadzoną w muzealnym Archiwum Dokumentacji Zsyłek i Deportacji – Wspomnienia. Składa się ona ze 158 spuścizn, w tym 118 relacji (maszynopisy, rękopisy, publikacje), 40 materiałów ikonograficznych i 70 dokumentów. Uświadomimy sobie wartość informacyjną tego, wydawałoby się niezbyt rozległego zbioru, gdy przytoczymy liczbę 2064 nazwisk, które znajdują się w treści owych materiałów⁴³.

Z definicji muzealiów w pierwszym zdaniu art. 21.1 ustawy o muzeach („rzeczy ruchome i nieruchomości stanowiące własność muzeum i wpisane do inwentarza muzealiów”) można wysnuć błędny wniosek, że do inwentarza można wpisać wszystkie rzeczy ruchome i nieruchomości stanowiące własność muzeum, ale definicję

41 Działalność muzeów w zakresie opracowania fotografii została przedstawiona na marginesie omówienia warsztatu badacza fotografii, patrz: T. Giergiel, Warsztat badacza fotografii w metodyce archiwalnej, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2021, nr 1, s. 149–150.

42 K. Małinowski, Prekursory muzeologii polskiej, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1970.

43 K. Małinowska, Dokumentacja przekazana przez Sybiraków w Muzeum Pamięci Sybiru w Białymstoku [niepublikowana praca magisterska], UMCS w Lublinie 2020, promotor dr hab. Tomisław Giergiel.

tę należy rozumieć wraz z drugim zdaniem tego ustępu: „muzealia stanowią dobro narodowe” oraz treścią art. 1 ustawy, gdzie jest mowa o „gromadzeniu i trwałej ochronie dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości”. Dodatkowe uszczegółowienie i odesłanie do statutów (regulaminów) muzeów znajduje się w art. 2 („Muzeum realizuje cele w szczególności przez gromadzenie zabytków w statutowo określonym zakresie”). Sięgając do statutu np. Muzeum Zamkowego w Sandomierzu (muzeum rejestrowanego), należy zauważyć bardzo szeroki opis gromadzonych w tej placówce rodzajów zbiorów:

1. zbiory archeologiczne, w tym zabytki archeologiczne pochodzące z badań archeologicznych;
2. zbiory historyczne, w tym: dokumenty, fotografie i pocztówki, druki i rękopisy, mapy, pieczęcie, numizmaty, militaria, sztandary, medale, odznaki, odznaczenia oraz inne muzealia z zakresu historii;
3. zbiory etnograficzne, w tym: przedmioty użytkowe, obiekty wyposażenia wnętrz, elementy stroju ludowego oraz inne zabytki z zakresu dziedzictwa kultury ludowej;
4. zbiory artystyczne, w tym: dzieła sztuk plastycznych (malarstwo, grafika, rzeźba), rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej.
5. zbiory literackie, w tym: rękopisy, dokumenty, zdjęcia, druki, pamiątki po pisarzach, obiekty ikonograficzne.

Jak widać, gromadzenie zbiorów posiada ściśle określone ramy. Muzeum Zamkowe w Sandomierzu (do 1 stycznia 2022 Muzeum Okręgowe) jest przykładem placówki samorządowej, wielodziałowej, interdyscyplinarnej. Może stanowić pewien model dla muzeów regionalnych, choć jego działalność zdecydowanie wykracza poza region sandomierski⁴⁴. Wewnętrzne dokumenty muzeów określają procedury podejmowania decyzji o nabywaniu konkretnych

44 T. Giergiel, Muzeum Okręgowe w Sandomierzu – w poszukiwaniu modelu, „Zeszyty Sandomierskie” 2015, nr 39, s. 57–62.

obiektów. Istotną rolę pełnią w muzeach komisje złożone z muzealników, które wyrażają opinię na temat kwalifikowania oferowanych obiektów do zbiorów instytucji oraz decydują o celowości i zasadności ich zakupu, czyli zgodności ze statutem (np. Komisja Kwalifikacji, Zakupu, Darów i Wyceny Muzealiów Muzeum Zamkowego w Sandomierzu). Z praktyki funkcjonowania tej komisji wiadomo, że zakres nabywania muzealiów zaliczanych do zbiorów społecznych jest znaczny. Ekspozycje pozyskuje się w drodze zakupów, darowizn, spadków i zapisów testamentowych (z kolei zabytki archeologiczne mogą zostać przekazane w wyniku decyzji administracyjnej, na mocy art. 35 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Do kategorii zbiorów społecznych można zaliczyć szereg nabytków kwalifikowanych przez komisję Muzeum Zamkowego w Sandomierzu do zbiorów historycznych i literackich. Pojawiają się również obiekty kwalifikowane do zbiorów etnograficznych i artystycznych, np. przy okazji nabywania szerszych spuścizn, zarówno w drodze zakupu, darowizn, jak i zapisów testamentowych. Przykładem może być testament fotografa Janusza Kwiatkowskiego, który do zbiorów muzealnych przekazał własne archiwum fotograficzne, składające się m.in. z około 20 tysięcy fotografii⁴⁵. Do Muzeum często przekazywane są spuścizny literackie, dokumenty i odznaczenia.

Sposoby pozyskiwania muzealiów badane są w statystykach NI-MOZ, np. odnotowano, że w 2018 roku dary stanowiły 43,4% wszystkich nabytych obiektów do zbiorów polskich muzeów, przekazy (głównie zabytki archeologiczne) stanowiły 27,6 %, zakupiono 22,6% zabytków, a pozyskania (np., w wyniku prowadzonych przez muzea badań terenowych, geologicznych czy etnograficznych) stanowiły 4,6%, inne sposoby – 1,8% nabytków. Najobszerniejsza z tych kategorii, czyli dary, składa się w największym zakresie z darowizn od osób fizycznych, a więc stanowi zbiory społeczne. Należy podkreślić, że muzea zarówno w sektorze publicznym, jak i prywatnym są autonomiczne w zakresie zawierania umowy darowizny, kupna-sprzedaży, jak i przyjmowania zapisów testamentowych⁴⁶. Nie działają więc według norm obowiązujących archiwa

⁴⁵ Sandomierz Janusza Kwiatkowskiego; wiersze Jarosława Iwaszkiewicza, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia, Sandomierz 2008.

⁴⁶ I. Gredka-Ligarska, P. Gwoździwicz-Matan, W. W. Kowalski, Umowy w działalności muzeów. Prawo cywilne, prawo autorskie, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2019.

państwowe w sytuacji trwałego zaprzestania działalności przez niepaństwowe jednostki organizacyjne / organizacje społeczne. Wówczas archiwum społeczne prowadzone przez te podmioty przejmowanie jest na przechowanie, przekazywane w depozyt lub wchodzi do państwowego zasobu archiwalnego i podlega przekazaniu do właściwego archiwum⁴⁷. Co prawda znajomość tych norm nie jest powszechna w muzealnictwie i może się zdarzyć nabycie przez muzeum archiwum społecznego w sytuacji trwałego zaprzestania działalności niepaństwowej jednostki organizacyjnej / organizacji społecznej. Również działająca niepaństwowa jednostka organizacyjna / organizacja społeczna może zwrócić się do muzeum z ofertą przekazania archiwum społecznego, zamiast do archiwum państwowego. W takiej sytuacji „pierwszeństwo” ma także archiwum państwowe obejmujące nadzorem tę organizację społeczną, ale należy wziąć pod uwagę interes społeczny, realizację misji muzeum oraz możliwości digitalizacji przekazywanego zasobu.

W inny sposób uregulowane jest zbywanie nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego, który tworzą materiały powstałe i powstające w wyniku działalności osób fizycznych, stanowiące własność tych osób lub ich prawnych następców. Jak piszą autorzy komentarza do ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, nieewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny obejmuje przede wszystkim dokumentację powstającą w toku działalności osób fizycznych, np. które wniosły istotny wkład w rozwój polskiej nauki, gospodarki czy kultury, znanych rodzin i rodów, których działalność miała wpływ na sprawy naszego państwa w takich dziedzinach, jak kultura, sztuka czy polityka. Materiały tego typu określa się również zbiorczym pojęciem archiwów osobistych, zwanych także spuściznami. Czasem można zauważyć użycie w odniesieniu do tych materiałów określenia „archiwa prywatne” czy też archiwalne „kolekcje prywatne” (czym innym są „muzealne kolekcje prywatne”). Materiały te mogą mieć różną postać, np. fotografii, korespondencji, nagrań audio, wideo itd⁴⁸. Opis w tym komentarzu wypełnia cechy archiwów społecz-

47 Art. 42–45 Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach [tekst ujednolicony Dz. U. z 2020 r., poz. 164].

48 M. Konstankiewicz, A. Niewęglowski, Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2016, art. 9.

nych. Materiały archiwalne tego typu mogą być przedmiotem obrotu odpłatnego i nieodpłatnego. Prawo własności przysługujące wymienionym osobom ograniczone jest tylko w przypadku ich zbywania w drodze umowy sprzedaży. Wówczas Archiwom Państwowym oraz archiwom wyodrębnionym przysługuje prawo pierwokupu tych materiałów, w zależności od właściwości tych archiwów. Do pierwokupu tych materiałów stosuje się przepisy Kodeksu cywilnego. Prawo pierwokupu Archiwów Państwowych nie ma zastosowania, jeżeli materiały archiwalne wchodzące do nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego są oferowane do nabycia jednostkom organizacyjnym, które posiadają powierzony zasób archiwalny; bibliotekom i muzeom, których organizatorem jest minister lub kierownik urzędu centralnego; jednostkom samorządu terytorialnego lub państwowym jednostkom organizacyjnym, jeżeli materiały te uzupełniają aktualnie posiadany archiwalny zasób historyczny tych jednostek⁴⁹. Oczywiście na taką ofertę czekają najstarsze polskie muzea, zwłaszcza te, które poniosły straty wojenne albo „straty powojenne” w zakresie własnej dokumentacji. Każde muzeum publiczne zapewne będzie zainteresowane zakupem np. spuścizny prywatnej byłego dyrektora tegoż muzeum.

Nabycie archiwum społecznego przez muzeum można zobrazować przykładem przekazania prowadzonego przez Federację Rodzin Katyńskich archiwum na rzecz publicznego Muzeum Katyńskiego, które jest Oddziałem Martyrologicznym Muzeum Wojska Polskiego. Pełni ono oprócz funkcji typowo muzealnych rolę archiwum, które gromadzi i opracowuje naukowo historyczne źródła pisane. Do zasobów tego archiwum wchodzi: zbiór dokumentów pozyskanych podczas ekshumacji (dotychczasowych i przyszłych); zbiór korespondencji pomiędzy obozami i rodzinami jeńców w sprawie poszukiwań z MCK i PCK, Dowództwem AP w ZSRR, Dowództwem 2 Korpusu Polskiego; zbiór dokumentów dotyczących zbrodni katyńskiej (ogółem w zasobach Muzeum znajduje się ponad 3500 archiwaliów); zbiór dokumentów osobistych i rodzinnych, stanowiących pamiątki po zamordowanych; zbiór relacji i opracowań (w tym

⁴⁹ Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach stanowi, w artykułach 22 i 39, że biblioteki i muzea prowadzą działalność archiwalną w zakresie państwowego zasobu archiwalnego, przechowują materiały archiwalne, które wchodzi do państwowego zasobu archiwalnego, oraz gromadzą materiały archiwalne stanowiące państwowy zasób archiwalny, a w zakresie tych materiałów biblioteki i muzea pełnią funkcje jednostek państwowej sieci archiwalnej [choć nie należą do państwowej sieci archiwalnej]. Jest to wyjątek wprowadzony do państwowej sieci archiwalnej ze względu na zasadę poszanowania historycznie ukształtowanego zasobu archiwalnego.

nagrania na nośnikach medialnych); zbiór ikonograficzny, w tym zasadniczą część stanowią fotografie zamordowanych wykonane przed wybuchem wojny, a ponadto dokumentacja fotograficzna miejsc zbrodni (obecnie 11 140 fotografii); zbiór fotografii dokumentujących prace ekshumacyjne i dokumentacja fotograficzna zbiorów materialnych muzeum oraz inne związane z tematyką katyńską, jak np. uroczystości odsłonięcia pomników, epitafia katyńskie; dokumentacja topograficzna miejsc zbrodni i cmentarzy wojennych⁵⁰. Nie wiemy, czy podczas przekazywania rozstrzygano, czy organizacja społeczna jest objęta nadzorem archiwalnym i z tego powodu „pierwszeństwo” ma przekaz do Archiwum Państwowego, czy też jednak do muzeum. Za przekazem do Muzeum Katyńskiego stał zapewne interes społeczny, skuteczna realizacja jego misji oraz digitalizacja zasobu.

Należy jednak podkreślić, że żadne muzeum w żaden sposób nie jest zobowiązane ani do korzystania ze wspomnianego prawa pierwokupu archiwów społecznych (nawet spuścizn po byłych dyrektorach placówki), ani do przyjmowania ofert darowizn, spadków czy podpisywania umów kupna-sprzedaży lub umów depozytowych jakichkolwiek innych obiektów. Muzea mogą o tym decydować samodzielnie w oparciu o przyjętą szczegółową politykę powiększania kolekcji określonej w statucie. Oferty darowizny lub zapisu testamentowego przekazania obiektów, które wydają się wartościowe dla muzealnych zbiorów publicznych, mogą więc spotkać się z odrzuceniem przez muzeum z uwagi na stwierdzenie braku cech zabytkowych, konieczność kosztownej konserwacji, brak miejsca magazynowego czy fakt innej specjalizacji muzeum, niż reprezentują oferowane obiekty. Z kolei oferta sprzedaży może się spotkać z odmową z uwagi na ograniczenia finansowe placówki muzealnej.

Wyżej omówiono sposoby nabywania (przekazywania, sprzedaży czy przejmowania) dokumentacji lub całych archiwów organizacji społecznych. Widoczna jest tutaj daleko idąca reglamentacja wynikająca z przepisów ustawy o narodowym zasobie archiwal-

50 http://www.muzeumkatyńskie.pl/pl/23221/misja_muzeum_katyńskiego.html [dostęp: 31.07.2022]

nym i archiwach. W żaden sposób nie jest ograniczone nabywanie przez muzea przedmiotów, które nie posiadają cech materiałów archiwalnych, a określane są jako muzeaia, eksponaty, pamiątki, zabytki czy obiekty. Mogą być sprzedane, darowane lub przekazane w depozyt do muzeum zarówno przez osoby fizyczne, jak i organizacje społeczne. Przykładem jest oddanie w depozyt pamiątek z zesłania i łagrów znajdujących się w zbiorach Ośrodka KARTA do Muzeum Niepodległości w Warszawie⁵¹. Wiedza o prawie muzealnym i działalności w zakresie nabywania nie jest powszechnie ugruntowana, co jest widoczne w badaniu kwestionariuszowym w wybranych archiwach społecznych, które na pytanie o losy zbiorów po hipotetycznym zakończeniu działalności archiwum, odpowiadały, że zbiory mogą zostać przekazane lokalnemu muzeum [lub Archiwum Państwowemu] albo wrócić do właścicieli [spadkobierców], albo zostaną przekazane do instytucji muzealnej⁵². Zakładana jest zgoda muzeum na przyjęcie zbiorów. Konkretnym przykładem jest Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej – Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek, która w statucie na wypadek likwidacji bądź połączenia z innymi fundacjami założyła przekazanie muzealiów do Muzeum Okręgowego w Toruniu lub muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Wydaje się, że nie można tego zakładać a priori, bez wcześniejszych uzgodnień czy formalnego porozumienia. Co ciekawe, Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek zgromadziło 550 eksponatów muzealnych, które (w części?) w 1996 roku oddano do Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy, ze względu na ograniczone w tej mierze możliwości Fundacji⁵³.

Po rozstrzygnięciu kwestii, które powinny być brane pod uwagę przy nabyciu obiektu (w tym archiwum społecznego) przez muzeum, dokonuje się wpisu do inwentarza w drodze czynności uregulowanych w Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach⁵⁴. Warto zauważyć, że w tytule tego aktu

51 Z. Głuz, Archiwa Ośrodka KARTA, w: Archiwistyka społeczna, red. K. Ziętał, Ośrodek KARTA, Warszawa 2012, s. 34. Należy zauważyć, że Ośrodek KARTA dysponuje także ponad 400 eksponatami o charakterze muzealnym [znacznik przypinane, oporniki, biżuteria patriotyczna, transparenty, opaski strajkowe, pamiątki z obozów internowania i więzień, sprzęt drukarski].

52 Strategia..., s. 50.

53 <https://zawacka.pl/zbiory>; M. Wiśniewska-Drewniak, Inaczej..., dz. cyt., s. 297. Wśród najcenniejszych eksponatów wymienić można m.in. radiostacje AP1 z lat 40., polowe wyposażenie żołnierza Polskich Sił Zbrojnych, klucz do przechowywania i transportowania mikrofilmów używany przez gen. Marię Wittek, figurki z chleba wykonane w latach 1942–1943 w więzieniu na tukiszkach w Wilnie przez Janinę i Władysławę Rusickie, wyposażenie obozowe członkini PWK oraz liczne odznaczenia.

54 Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach [Dz. U. z 2004 r., nr 202, poz. 2073].

nie występuje określenie muzealia, lecz zabytek, jednoznacznie wskazując, iż do inwentarza powinno się wpisywać obiekty posiadające cechy zabytkowe. W razie wątpliwości można sięgnąć do wspomnianych wyżej art. 1, 2 i 21.1 ustawy o muzeach albo do definicji zabytku w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [art. 3.2: „Nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”]. Dopiero po spełnieniu tych wszystkich warunków, czynności i procedur, nabyty obiekt staje się muzealium.

Należy przewidzieć i wziąć pod uwagę sytuację, gdy obiekt już nabyty nie spełnia warunku, np. wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, co wcale nie jest rzadkim przypadkiem w muzealnictwie. Sytuacje te mają miejsce, gdy obiekty tego typu są nabywane w ramach spuścizn i kolekcji zabytkowych czy w celu udokumentowania przedmiotu pracy muzealnej [zabytku, miejsca, osoby, obszaru, wydarzenia historycznego]. W przypadku braku cech zabytkowych nie wpisuje się tych obiektów do inwentarza. Nie istnieją normy prawa powszechnego regulujące szczegółowo sposób ich ewidencjonowania. Jediną wskazówkę zawiera par. 4.2 rozporządzenia ministra kultury w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach: „Współczesnych kopii zabytków rzemiosła artystycznego, rzeźby, malarstwa, grafiki, które wchodzi w skład wyposażenia wnętrz pałacowych lub służą celom wystawowym, nie wpisuje się do księgi inwentarzowej. Przedmioty te ewidencjonuje się na zasadach ogólnych; dotyczy to również obiektów niezakwalifikowanych przez dyrektora muzeum – ze względu na specyfikę danej dyscypliny – do wpisu do inwentarza muzealiów”. Dyrektorzy muzeów państwowych i samorządowych, zwłaszcza tych największych, w praktyce nie zajmują się podejmowaniem decyzji w sprawach tego typu. Decyzja o niezakwalifikowaniu tych przedmiotów do inwentarza zazwyczaj oparta jest na opinii właściwej komisji ds. kwalifikacji

zabytków, o ile taka została powołana w muzeum (w większości muzeów publicznych funkcjonują komisje tego typu, lecz w sektorze prywatnym są raczej rzadkością). Komisje opiniują zakwalifikowanie obiektu również „ze względu na specyfikę danej dyscypliny”. Uchwała komisji, przy braku sprzeciwu dyrektora, w praktyce staje się wiążąca i zobowiązuje do zewidencjonowania obiektu „na zasadach ogólnych”, choć to określenie w praktyce muzealnej nie występuje.

Brak uszczegółowienia określenia ewidencjonowane „na zasadach ogólnych” w rozporządzeniu ministra kultury tworzy pewną dowolność w przyjęciu formy tej ewidencji, lecz zgodnie z par. 7.2 sposób „prowadzenia innych rejestrów pomocniczych określa dyrektor muzeum”, a więc forma ewidencji powinna być wprowadzona, np. w drodze zarządzenia dyrektora, oraz winna zawierać dane identyfikujące i opisujące okoliczności nabycia, pochodzenie, autorstwo, zawartość [treść] i wartość obiektu cyfrowego. W praktyce w muzeach w tym celu powstaje ewidencja dodatkowa zawierająca dane, np. o kopiach zabytków czy dubletach. Co ciekawe, określenie w ww. rozporządzeniu mówiące o „rejestrach pomocniczych” odnosi się do pomocniczości owych rejestrów względem inwentarza, a w praktyce muzealnej nieco nieadekwatnie do treści aktu prawnego używa się określenia „pomocniczy” na obiekt, który nie jest muzealium wpisanym do inwentarza, lecz jest ewidencjonowany w inny sposób. W konsekwencji wprowadza się i stosuje ową ewidencję np. w postaci tzw. ksiąg [rejestrów] zbiorów [materiałów] pomocniczych. Wpisywać można do niej nie tylko niewpisane do inwentarza nabytki, lecz również wytworzone przez muzeum kopie cyfrowe wykonane podczas kwerend czy pozyskane w wyniku innego rodzaju pracy muzealnej do celów dokumentacyjnych, ekspozycyjnych, wydawniczych lub edukacyjnych. Ten rodzaj ewidencjonowania jest niezwykle ważny w czasach rozwoju tzw. muzeów narracyjnych, budowanych w oparciu o kopie, instalacje i multimedia. Do zadań muzeum narracyjnego należy nie tylko zbieranie, konserwacja i przechowywanie oraz pre-

zentowanie i promowanie informacji o zbiorach, lecz stosowanie nowoczesnych technik prezentacji, w tym wirtualizacji przekazu⁵⁵.

Należy też odpowiedzieć na ważne dla archiwów społecznych pytanie, jaki jest status zbiorów społecznych po ich nabyciu przez muzeum. W przypadku posiadania przez te zbiory cech zabytkowych – oczywiście są wpisywane do inwentarza i stają się muzealiami. W sytuacji, gdy mają postać danych cyfrowych, które mogą być nabyte przez muzeum, w tym nagrań audio, wideo czy kopii (skanów) fotografii lub innych zbiorów cyfrowych, obiekty te nie są wpisywane do inwentarza muzealiów, ponieważ nie posiadają cech zabytkowych, ale oczywiście podlegają ewidencjonowaniu, choć należy się zastanowić, czy określenie „obiekt” jest adekwatne wobec plików cyfrowych, które nie są rzeczami⁵⁶. Ich ewidencja odbywa się „na zasadach ogólnych”, co zostało omówione wyżej, czyli przy pomocy „rejestrów pomocniczych”, a więc w praktyce np. w postaci tzw. księgi zbiorów (materiałów) pomocniczych. Wydaje się, że określenie „materiał pomocniczy” jest adekwatne do tego typu zbiorów i choć nie są wpisywane do głównego inwentarza, to są w wystarczający sposób zabezpieczone pod względem prawnym. W przypadku pozyskania archiwum społecznego, np. składającego się z kopii cyfrowych, nagrań audio i wideo (cennych dla dziedzictwa lub tylko przydatnych w pracy muzealnej) i posiadającego cechy odrębności, np. ze względu na ich wytwórcę, kolekcjonera czy treść – dyrektor może wprowadzić odrębną ewidencję owego archiwum (np. na wzór ewidencji muzealiów fotograficznych) i ustalić zasady jej przeprowadzenia (par. 7.3 ww. rozporządzenia). Dokumentacja ewidencyjna powinna również zawierać informacje umożliwiające muzeum zgodnie z prawem zarządzanie obiektami oraz informować o przeniesieniu praw do obiektu, w tym np. autorskich praw majątkowych.

Jest to jeden z rodzajów dokumentacji muzealnej dotyczącej zbiorów. Dokumentacja tego typu nierzadko jest integralnie związana z muzealiami lub w znakomity sposób je uzupełnia⁵⁷. Zgodnie

55 D. Fołga-Januszewska, P. Kowal, Definicja muzeum narracyjnego, w: Muzeum i zmiana. Losy muzeów narracyjnych, red. P. Kowal, K. Wolska-Pabian, Universitas, Warszawa-Kraków 2019, s. 49.

56 Ź. Gwardzińska, Prawo..., dz. cyt., 463.

57 A. Szczepaniak, Archiwalia i archiwum w muzeum państwowym – stan obecny i potrzeby, „Problemy Archiwistyki” 2009, nr 1, s. 7–11.

z par. 1.3 ww. rozporządzenia może być prowadzona w sposób elektroniczny. Muzea w celu przechowywania dokumentacji i jej archiwizowania często tworzą pozaustawowe struktury organizacyjne, jak np. własne archiwa naukowe lub działy dokumentacji. Wynika to ze specyficznej funkcji i ukazanych wyżej cech dokumentacji muzealnej, ściśle związanej z charakterem działalności muzeów i ze złożonymi dziejami tych instytucji oraz eksponatami muzealnymi. Wiele spraw związanych ze zbiorami nigdy nie będzie zamknięta, gdyż sprawy te mają charakter otwarty, a termin ich zamknięcia [załatwienia] jest niemożliwy do określenia lub bardzo odległy. Tym samym dokumentacja muzealna, choć zarchiwizowana, nigdy nie będzie przekazana do Archiwów Państwowych, będzie ona przechowywana w muzeach przez wiele lat, nawet jeżeli formalnie ma charakter urzędowy.

Analiza kwestii zabezpieczenia zbiorów pod względem własnościowym i pod względem bezpieczeństwa wymaga przypomnienia definicji muzealiów, jako rzeczy będących własnością muzeum i wpisanych do inwentarza. Należy zgodzić się z autorami komentarza do ustawy o muzeach, którzy stwierdzili, że pojęcie „muzealia” zostało zawężone tylko do rzeczy stanowiących własność muzeum. Tym samym muzealiami nie są ani rzeczy, które znajdują się w zbiorach muzealnych na zasadzie depozytu, ani też rzeczy, wobec których toczy się spór co do ich własności. Muzealiami są więc wyłącznie takie rzeczy, których własność jest przesądzona na rzecz muzeów i tylko do tych rzeczy stosuje się wszystkie przepisy ustawy, które traktują o „muzealiach”. Istnieje w takim razie konieczność ustalenia prawa własności muzealiów przed dokonaniem ich wpisów. Bowiemy gdy rzecz, nawet najbardziej wartościowa, nie jest własnością muzeum, nie może zostać wpisana do inwentarza muzealiów⁵⁸. Tego typu sytuacje mogą wystąpić przy nabywaniu przez muzea zbiorów archiwów społecznych, które nie zadbały o pewność w zakresie własności zbiorów. W praktyce muzealnej przed podpisaniem umowy darowizny lub kupna-sprzedaży przeprowadza się sprawdzenie proveniencji poprzez: prowadzenie wewnętrznego postępowania sprawdzającego, przyjęcie

58 Z. Cieślak, I. Gredka-Ligarska, P. Gwoździewicz-Matan, I. Lipowicz, A. Matan, S. Waltoś, K. Zeidler, Ustawa o muzeach. Komentarz, C.H. Beck, Warszawa 2021, art. 21; <https://sip.lex.pl/#/commentary/587853897/651337?tocHit-1> [dostęp: 2022.07.17].

oświadczenia od oferenta, wywiad środowiskowy, konsultacje w innych muzeach lub na rynku antykwarycznym, a także sprawdzenie w bazach strat zabytków⁵⁹. Do dołożenia najwyższej staranności w tej sprawie zobowiązuje muzea Kodeks Etyki dla Muzeów ICOM [Międzynarodowej Rady Muzeów]⁶⁰. W sytuacjach które się zdarzają w muzealnictwie, a więc wystąpienia wątpliwości co do własności posiadanego obiektu, warto go wpisać tymczasowo do ewidencji pomocniczej, żeby w ogóle ten obiekt był zewidencjonowany. Do inwentarza można go wpisać dopiero po ustaleniu własności obiektu i uznaniu go za własność muzeum, chyba że mamy do czynienia z obiektem, który nie jest zabytkiem, wówczas może być wpisany do księgi materiałów pomocniczych i czekać na badania proveniencyjne.

Prawo własności muzealiów przysługuje muzeum, gdy posiada ono osobowość prawną i działa w oparciu o statut, co z kolei zależy od rodzaju organizatora tej placówki. W sytuacji gdy muzeum należy do sektora prywatnego, działa w oparciu o regulamin i nie ma osobowości prawnej – prawo własności muzealiów przysługuje podmiotowi, który utworzył muzeum. Mówi o tym ustęp 1a art. 21 ustawy o muzeach: „W przypadku muzeum nieposiadającego osobowości prawnej, muzealiami są rzeczy ruchome i nieruchomości stanowiące własność podmiotu, który utworzył muzeum, oraz wpisane do inwentarza muzealiów”. Zasady nabywania i inwentaryzowania muzealiów dotyczą więc wszystkich muzeów działających w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z MKiDN, a zatem nie ma znaczenia czy należą do sektora publicznego, czy prywatnego. Jak już podawaliśmy, do tej kategorii muzeów należy aktualnie 989 muzeów⁶¹.

Uzgodnione z MKiDN statuty i regulaminy muzeów zobowiązują m.in. do: przechowywania zbiorów w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo oraz magazynowania ich w sposób dostępny do celów naukowych; katalogowania i naukowego opracowywania zgromadzonych zbiorów;

59 I. Gredka, Bezpieczeństwo nabycia obiektów do muzeów, w: *Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne*, t. 3, Muzea a rynek sztuki. Aspekty prawne, red. A. Jagielska-Burduk, W. Szafranski, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2014, s. 59.

60 Kodeks Etyki dla Muzeów ICOM, tłum. P. Rybiński, w: *Prawo muzeów*, pod red. J. A. Włodarskiego, K. Zeidler, Wolters Kluwer, Warszawa 2008, s. 244.

61 Stan na 27 lipca 2022.

zabezpieczania i konserwacji zbiorów. Tutaj występuje określenie „zbiorów” – bez rozgraniczania na muzealia i inne obiekty, tzw. pomocnicze, depozyty lub zbiory cyfrowe, gdyż wszystkie ich kategorie powinny być chronione. Jednak tylko „muzealia” należące do zbiorów muzeów państwowych i samorządowych podlegają reglamentowaniu w przypadku ich zamiany, sprzedaży lub darowizny muzealiów. Jak mówi art. 23 ust. 1 ustawy o muzeach: „Muzea państwowe i samorządowe mogą dokonywać zamiany, sprzedaży lub darowizny muzealiów po uzyskaniu pozwolenia ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Pozwolenie na zamianę, sprzedaż lub darowiznę muzealiów może być udzielone tylko w uzasadnionych przypadkach. Środki uzyskane ze sprzedaży muzealiów mogą być przeznaczone wyłącznie na uzupełnienie zbiorów muzeum” oraz ust. 2: „Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, po zasięgnięciu opinii Rady do Spraw Muzeów, może wydać pozwolenie na zamianę, sprzedaż lub darowiznę muzealiów, na wniosek dyrektora muzeum zaopiniowany przez radę muzeum”. W art. 24 jest mowa o dodatkowym pozwoleniu ministra na skreślenie z inwentarza w razie zmiany statusu prawnego muzealium. W praktyce tego typu działania mają miejsce niezwykle rzadko (patrz wyżej casus Radomia). Stan posiadania muzeów z osobowością prawną jest praktycznie niewzruszalny i niewzruszany, poza zupełnymi wyjątkami⁶².

Mogą zdarzyć się jednak sytuacje, które powodują nieodwracalne straty w zbiorach muzealnych, takie jak kradzież, zaginięcie lub zniszczenie. Postępowanie w takich przypadkach reguluje rozporządzenie ministra kultury w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach: „Skreślenia z księgi inwentarzowej muzealiów utraconych na skutek kradzieży lub zaginięcia nie dokonuje się wcześniej niż po upływie 3 lat od daty prawomocnego zakończenia postępowania karnego”⁶³. Skreślenia zniszczonych muzealiów można dokonać po uzyskaniu zgody ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Skreślenie z inwentarza może nastąpić także za zgodą ministra

62 A. Jagielska-Burduk, K. Mularski, Problematyka reprivatyzacji zabytków ruchomych. Uwagi na marginesie wyroku Sądu Najwyższego z 16 lutego 2012 r. [III CSK 208/11], w: *Kolekcje*..., dz. cyt., s. 214.

63 *Kradzieże w muzeach. Przyczyny, skutki, wnioski*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2006.

w razie błędu w zapisie inwentarzowym. Należy zauważyć, że te zasady dotyczą tylko muzealiów o cechach zabytkowych, a więc zbiorów wpisanych do inwentarza. W przypadku strat innych ewidencjonowanych zbiorów, ich kradzież, zaginięcie lub zniszczenie jest odnotowywane w ewidencji bez udziału ministra, lecz wskazane jest podejmowanie decyzji w sposób kolegialny, np. w formie uchwały powołanej do tego celu komisji. W pewnym zakresie jest to problem wewnętrzny muzeum, które te sytuacje opisuje w sprawozdaniu dla organizatora i odpowiada przed nim za straty w zbiorach materiałów pomocniczych, czy też odpowiada przed właścicielem utraconego depozytu.

Sytuacja ta może dotyczyć utraty zbiorów, które posiadają postać cyfrową, na przykład w wyniku kradzieży komputera, zaginięcia przenośnego dysku czy awarii nośnika danych cyfrowych. Przeciwdziałanie tym zagrożeniom polega na stosowanym w muzeach przeniesieniu zbiorów cyfrowych, ale też dokumentacji muzealnej czy cyfrowego archiwum fotograficznego i składowaniu danych/zbiorów tego typu w sieci zdalnych serwerów, czyli w chmurze internetowej. Od tak prozaicznego czynnika jak pojemność tej chmury może zależeć decyzja o nabyciu do zbiorów muzeum nietrwałych systemów informacyjnych (zbiorów cyfrowych, cyfrowych kopii zabytków, skanów fotografii), które powstają w wyniku krótkotrwałych projektów archiwów społecznych.

Nadzór nad zbiorami, ich ewidencjonowaniem oraz majątkiem muzeum, w tym stworzeniem prawidłowego zabezpieczenia i ochrony mienia muzeum, należy do zakresu działania dyrektora muzeum [którego powołuje i odwołuje założyciel – organizator placówki]. Szczegóły zawarte są w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczenia zbiorów muzeum przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą⁶⁴. Zastosowanie technologii przeniesienia zbiorów cyfrowych i ich składowania w chmurze internetowej jest jednak ciągle w każdym przypadku indywidualną decyzją dyrektora, gdyż nie mówią

64 Dz. U. z 2014 r., poz. 1240.

o niej jeszcze normy prawa. Dodatkowym środkiem zabezpieczenia zbiorów muzeum przed pożarem jest wyznaczenie muzeów, w których wymagane jest stosowanie systemu sygnalizacji pożarowej, uzgadniane przez Generalnego Konserwatora Zabytków z Komendantem Głównym Państwowej Straży Pożarnej. Aktualnie w upublicznianym wykazie znajduje się 335 takich obiektów muzealnych⁶⁵. Konsultacje w zakresie bezpieczeństwa zbiorów przeprowadza Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów. Poradniki publikowane przez NIMOZ prezentują praktyczne podejście do zabezpieczenia i ochrony mienia muzeum⁶⁶. Warto też zauważyć, że każde muzealia jest środkiem trwałym i na mocy przepisów o rachunkowości wpisywane jest do ewidencji środków trwałych. Osoby prawne prowadzą księgi rachunkowe zgodnie z uwzględnieniem obowiązujących je zasad gospodarki finansowej, określonych w rozdziale 3 Ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej [Dz. U. z 2020 r., poz. 194].

Powtórzmy, że wyżej wymienione zasady nabywania, inwentaryzowania i zabezpieczenia muzealiów dotyczą wszystkich muzeów działających w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z MKiDN. Ograniczenia dotyczące możliwości zamiany, sprzedaży lub darowizny muzealiów nie dotyczą muzeów sektora prywatnego⁶⁷. Jednak i w tym sektorze powstają ograniczenia w swobodnym dysponowaniu muzealiami. Podmioty tworzące muzea są obowiązane do zapewnienia: środków potrzebnych do utrzymania i rozwoju muzeum; bezpieczeństwa zgromadzonym zbiorom; nadzoru nad muzeum. Po wpisaniu obiektu do inwentarza muzealiów, pozostając jego właścicielem, podmioty te nie mogą jednak władać nim dowolnie, bowiem muzealia muszą podlegać zasadom bezpieczeństwa zbiorów, muszą być objęte opieką konserwatorską oraz prezentowane na wystawie stałej i ekspozycjach czasowych⁶⁸.

⁶⁵ <https://www.nimoz.pl/baza-wiedzy/bezpieczenstwo-zbiorow-i-ludzi/ochrona-przeciwpozarowa/wykaz-muzeow-i-zabytkow-budowlanych-w-ktorych-wymagane-jest-stosowanie-systemu-sygnalizacji-pozarowej> [dostęp: 31.07.2022].

⁶⁶ ABC profilaktyki konserwatorskiej w muzeum, red. E. Święcka, M. Rogowski, NIMOZ, Warszawa–Kraków 2013; Opieka nad obiektami muzealnymi, red. A. Biedrzycka, NIMOZ, Warszawa–Kraków 2016.

⁶⁷ J. Brudnicki, Wpis zabytku do inwentarza muzeum a możliwość jego ochrony konserwatorskiej, w: *Kolekcje...*, dz. cyt., s. 245.

⁶⁸ J. Grzonkowska, Status muzeów „prywatnych” w świetle obowiązującej ustawy o muzeach, w: *Muzea kościelne wobec nowych wyzwań. Materiały konferencji zorganizowanej w dniach 18–20 października 2017 r. przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Radę ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego, Konferencji Episkopatu Polski przy wsparciu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, pod red. N. W. Błażejczyk, P. Majewskiego, NIMOZ, Warszawa 2019, s. 153.

Poza tymi zasadami i obowiązkami znajduje się jednak nieokreślona liczba muzeów, które nie działają w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z MKiDN. Nie istnieje obecnie nawet lista tych podmiotów, choć prowadzą działalność muzealną i zarządzają zabytkami. Dysponujemy jedynie liczbą 324 tych podmiotów „zgodnie z bazą prowadzoną na potrzeby NIMOZ”⁶⁹. W edycji projektu „Statystyka muzeów” w 2020 roku wzięły udział 33 takie instytucje, które zostały wymienione w opracowaniu Muzea w 2020 roku. Większość z nich [92,9%] ewidencjonowała zbiory zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach [Dz. U. z 2004 r., nr 202, poz. 2073], choć nie była do tego zobowiązana. Mediana obiektów wpisanych do ksiąg inwentaryzacyjnych wyniosła 2267. Jest to jednak informacja tylko o około 30 podmiotach, które działają według modelu ustawowego muzeum, o czym świadczy również ich akces do projektu „Statystyka muzeów”. Większość z nich to muzea uczelniane i kościelne. Tego typu muzea funkcjonują od wielu lat (np. niektóre z muzeów kościelnych działają ponad 100 lat) i stosują się w praktyce do praktyki muzealnej zalecanej w ustawie o muzeach, w tym w zakresie inwentaryzacji. Poza tym w strukturze Kościołów funkcjonują Diecezjalni Konserwatorzy Zabytków, których działalność obejmuje zabytki ruchome, w tym muzealia. Podobnie kwestie nadzoru występują w muzeach uczelnianych.

Problem stanowią muzea innego rodzaju – funkcjonujące poza sferą publiczną, zwłaszcza te, które w wyniku niezgodnienia regulaminu nie podlegają nadzorowi MKiDN i nie są zobowiązane do przestrzegania norm ustawy o muzeach oraz rozporządzenia ministra kultury w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach. Wydaje się, że w Polsce funkcjonuje znacznie więcej tego typu podmiotów niż podana liczba 324. Wiele z nich zostało omówionych w rozdziale 2 niniejszej ekspertyzy. Nad zbiorami tych muzeów nie jest roztoczona kontrola, a mogą one posiadać szczególne znaczenie dla dziedzictwa narodowego. Działalność tych podmiotów w zakresie zawartości zbiorów

69 Muzea w 2020 roku..., dz. cyt., s. 53.

oraz ich inwentaryzacji, konserwacji czy ochrony wymaga badań. Trudno mieć wobec nich wielkie oczekiwania, ale co najmniej kilka przykładów jest optymistycznych, np. Muzeum Historyczne Inspektoratu Zamojskiego AK im. Stanisława Prusa „Adama” w Bondyrzu prowadzone przez Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej Okręg Zamość posiada „katalog zbiorów” i upublicznia go na stronie internetowej⁷⁰. Kilukrotnie tutaj wspomniane Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek posiada publikowany Katalog muzealiów⁷¹. Część z omawianych podmiotów prowadzących muzea prywatne posiada osobowość prawną [stowarzyszenia rejestrowane, instytucje kultury, fundacje]. Wówczas, bez względu na to, czy zbiory są wpisane do inwentarza – ich własność należy do tej osoby prawnej. Część podmiotów nie posiada osobowości prawnej, a własność zbiorów należy do osób tworzących podmiot gromadzący te zbiory. Podobnie ta kwestia wygląda w przypadku osoby fizycznej. Kwestia prowadzenia przez nie inwentarzy – podstawowej czynności zapewniającej bezpieczeństwo zbiorów – jest nieuregulowana w przepisach. W przypadku gdy gromadzone są zbiory wypełniające definicję zabytku w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – realizowany jest nad nimi nadzór państwowy. W sytuacjach naruszenia bezpieczeństwa tego typu zbiorów możliwa jest kontrola z urzędu właściwego Urzędu Ochrony Zabytków, z ewentualnym skutkiem wpisania cennych zabytków do rejestru zabytków ruchomych prowadzonego przez Urząd Ochrony Zabytków w każdym województwie. Do rejestru nie są wpisywane jednak zbiory muzealne wpisane już do inwentarza muzealiów, dlatego w interesie organizatora/właściciela muzeum prywatnego, które nie posiada regulaminu uzgodnionego z MKiDN, jest prowadzenie ewidencji zbiorów.

Zbiory wirtualne są poza jakimkolwiek nadzorem, gdyż nie posiadają one cech zabytku. Ich bezpieczeństwo i trwałość zależą od poziomu wiedzy informatycznej archiwistów społecznych oraz środków przeznaczanych na zabezpieczenia techniczne. W Bazie archiwów społecznych CAS-u znajdują się archiwa – muzea wir-

⁷⁰ <https://akzamosc.pl/wykaz-muzealiow/> [dostęp: 31.07.2022].

⁷¹ A. Mikulska, J. Mikulska, Katalog muzealiów ze zbiorów Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej. Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek, red. K. Minczykowska, Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej, Toruń 2017.

tualne posiadające wartościowe zbiory, ale od dawna nieaktywne, jak np. Cybermuzeum Ziemi Staszowskiej. Tego typu przypadki wymagają działań ratunkowych. Zbiory muzeum wirtualnego nie funkcjonującego w sieci są również poza kontrolą społeczną i wystarczy kilkuletnie zaleganie danych w wychodzących z użycia dyskach, żeby doszło do ich utraty. Oczywiście stopień zabezpieczenia zbiorów zależy od nadzoru nad nim. Może stać na wyższym poziomie w Galerii Sztuki Ludowej niż w muzeum prowadzonym na przykład przez europejską czy globalną fundację, gdyż zależy przede wszystkim od zaangażowania organizatora muzeum, dyrektora placówki i pracowników.

Analiza statusu zbiorów społecznych w muzeach wykazała ich ugruntowane miejsce, znaczne rozmiary, a czasem wręcz dominację w polskim muzealnictwie. Próba charakterystyki ujawniła różnorodną formę i treść owych zbiorów. Wpływa to na kierunki ich napływu do muzeów i miejsce, jakie zajmują w strukturze zbiorów muzealnych. Nie wszystkie stają się muzealiami wpisanymi do inwentarza, część z nabywanych zbiorów społecznych ewidencjonowana jest w inny sposób. Zależy to od cech zabytkowych, a także postaci materialnej lub wirtualnej tych materiałów. Zasady te mają obowiązek realizować muzea, które posiadają regulaminy uzgodnione z MKiDN. Bezpieczeństwo zbiorów jest wtedy gwarantowane nadzorem ministra i podanego do publicznej wiadomości organizatora muzeum. Poza tą kategorią znajduje się co najmniej kilkaset podmiotów prowadzących działalność muzealną znajdujących się poza kontrolą MKiDN, lecz w przypadku gromadzenia przez te podmioty zbiorów o cechach zabytkowych – możliwa jest kontrola służb ochrony zabytków.

4. ZBIORY SPOŁECZNE A ZAKOŃCZENIE DZIAŁALNOŚCI PRZEZ MUZEUM

4.a. Zakaz prowadzenia działalności przez muzeum

Niezwykle ważne jest zabezpieczenie zbiorów muzealnych w sytuacji zakończenia działalności przez muzeum. Szczególnym przypadkiem ustania działalności muzeum jest zakaz jej prowadzenia wydany przez ministra kultury. Procedura z tym związana zawarta jest w art. 8 ust. 1 ustawy o muzeach: „Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego sprawuje nadzór nad muzeami. W tym celu może dokonywać kontroli ich działalności”, ust. 2: „W razie rażącego naruszenia przepisów ustawy i statutu muzeum, gdy bezskuteczne okazały się zalecenia usunięcia stwierdzonych uchybień w działalności muzeum, minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, po wysłuchaniu podmiotu, o którym mowa w art. 5 ust. 1, oraz rady muzeum lub rady powierniczej, po zapoznaniu się z opinią Rady do Spraw Muzeów, może, w drodze decyzji administracyjnej, zakazać jego dalszej działalności. Decyzję tę podaje się do publicznej wiadomości w sposób zwyczajowo przyjęty” oraz ust. 3: „W decyzji, o której mowa w ust. 2, minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego wskazuje sposób zabezpieczenia muzealiów”.

Zakaz działalności muzeum jest wydawany w razie rażącego naruszenia przepisów ustawy i statutu muzeum [jak widać, użyta jest liczba mnoga, więc nie sięga się po ten środek w przypadku pojedynczego naruszenia]. Procedura nadzorcza składa się z kilku etapów, jasno opisanych w ww. przepisie. Autorzy komentarza do ustawy o muzeach wskazują, że kontrola muzeum może polegać na żądaniu wstępu do obiektu, udzieleniu informacji, wydaniu do-

kumentów, obiektu związanego z przedmiotem kontroli, a przede wszystkim oględzin muzealiów. Decyzja jest podejmowana zgodnie z Kodeksem postępowania administracyjnego i otwiera drogę do sądowej kontroli tego aktu nadzoru. Zakaz działalności może mieć charakter częściowy i obejmować jedynie określoną formę aktywności, np. gromadzenie zabytków i ich przechowywanie⁷².

Byłoby to tylko wywodem teoretycznym, gdyby minister takich decyzji nie podejmował. Na skutek tego, iż taką decyzję wydał wobec Muzeum Czynu Niepodległościowego prowadzonego przez Związek Legionistów Polskich, możemy prześledzić, jak wygląda w rzeczywistości procedura nadzorcza i konsekwencje decyzji zakazującej prowadzenia działalności przez muzeum. Organizatorem tego muzeum było stowarzyszenie, więc pozwoli to nam prześledzić status zbiorów społecznych w warunkach wydanego zakazu działalności muzeum. Związek Legionistów Polskich został wpisany do rejestru stowarzyszeń 3 sierpnia 1990 przez Sąd Wojewódzki w Krakowie, a więc posiada osobowość prawną. Muzeum jest wyodrębnioną jednostką organizacyjną Związku Legionistów Polskich nieposiadającą osobowości prawnej. Muzeum działa na podstawie Regulaminu Muzeum Czynu Niepodległościowego nadanego przez Związek Legionistów Polskich, po uzgodnieniu w dniu 13 stycznia 2012 z MKiDN. W związku z tym jednostka znajduje się w Wykazie muzeów działających w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z MKiDN – pod poz. 761. Majątek Muzeum stanowi własność Związku Legionistów Polskich.

W 2018 roku Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, zaniepokojony alarmującymi informacjami płynącymi także ze strony organizatora Muzeum Czynu Niepodległościowego w Krakowie – Związku Legionistów Polskich, podjął decyzję o przeprowadzeniu kontroli, mającej na celu ustalenie stanu faktycznego Muzeum zlokalizowanego w Domu im. Józefa Piłsudskiego przy ulicy Oleandry. Wedle Informacji z kontroli zamieszczonej w Biuletynie Informacji

72 Z. Cieślak, I. i in., Ustawa..., dz. cyt., art. 8.

Publicznej MKiDN negatywnie oceniono warunki zwiedzania oraz udostępniania zbiorów. Szerzej przytoczymy tylko ustalenia dotyczące przechowywania oraz zabezpieczenie zbiorów:

Muzeum w okresie objętym kontrolą nie prowadziło ewidencji zgodnej z przepisami Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeum. W trakcie kontroli ustalono, że Muzeum prowadziło ewidencjonowanie polegające na wpisach dokonywanych w księgach inwentarzowych oraz opracowywaniu kart ewidencyjnych. Należy stwierdzić, że podczas kontroli udostępniono tylko jedną z trzech ksiąg inwentarzowych [tj. księgę inwentarzową nr 3]. Komendant Naczelny Związku Legionistów Polskich nie udostępnił księgi inwentarzowej nr 1, uzasadniając powyższe brakiem możliwości odnalezienia. Z uzyskanych informacji wynika, że księga inwentarzowa nr 2 została skradziona z mieszkania prywatnego Pani Zofii Korczyńskiej – Dyrektora Muzeum w 2006 r. i jej nie odtworzono. Przedstawiona księga inwentarzowa nr 3 nie była ponumerowana oraz przesnurowana, a wpisy w niej rozpoczęto za połową księgi, pozostawiając wolne karty. Udostępnione do wglądu karty ewidencyjne muzealiów wpisanych do księgi inwentarzowej nr 1 zawierały niepełną informację. Stwierdzono, że w Muzeum nie była wykonywana komisyjna kontrola zgodności wpisów dokumentacji ewidencyjnej ze stanem faktycznym [inwentaryzacja]. Podczas kontroli stwierdzono, że muzealia były nieoznakowane numerami inwentarzowymi. Stwierdzono przypadki przechowywania obiektów muzealnych w zanieczyszczonych gablotach. Ogólna sytuacja uniemożliwia właściwą prewencję konserwatorską, a stan techniczny pomieszczeń, w tym ekspozycyjnych, należy ocenić negatywnie. W wyniku funkcjonowania Muzeum bez centralnego ogrzewania oraz mających miejsce awarii wodno-kanalizacyjnych, niektóre obiekty, szczególnie na podłożu papierowym,

uległy deformacji. W toku kontroli odnotowano przekroczenia norm dotyczących natężenia światła i czasu ekspozycji. Nieremontowane od lat pomieszczenia ekspozycyjne mogą świadczyć w powszechnym odbiorze o braku należytego szacunku dla miejsca i pamiątek związanych z historią Polski. W większości przypadków nie było profesjonalnych opisów obiektów. Nie było podstawowej informacji dotyczącej tego, czy mamy do czynienia z oryginałem, czy z fotokopią. Poza tym Muzeum nie udostępniło aktualnych podstawowych dokumentów wynikających z Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczania zbiorów muzeum przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą⁷³.

Jak mówi komunikat zamieszczony na stronie internetowej MKiDN:

Muzeum otrzymało zalecenia pokontrolne, których – głównie z powodu braku środków finansowych i możliwości organizacyjnych – nie zrealizowało. W tej sytuacji Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego zaproponował rozwiązanie zawarte w liście intencyjnym podpisanym 2 listopada 2018 przez Związek Legionistów Polskich i Muzeum Narodowe w Krakowie. Dyrektor Muzeum Narodowego w Krakowie zobowiązał się, że obejmie zbiory Muzeum Czynu Niepodległościowego należyłą opieką merytoryczną i konserwatorską, będzie prowadzić oddział MNK pod nazwą Muzeum Czynu Niepodległościowego oraz powoła kolegium ds. nowego oddziału, w skład którego wejdą m.in. przedstawiciele Związku. Natomiast Związek Legionistów Polskich zobowiązał się do przekazania zbiorów Muzeum Narodowemu w Krakowie do 30 listopada 2019 na podstawie odpowiednich umów. Niestety, mimo pełnej gotowości Muzeum Narodowego w Krakowie, do podpisania umów nigdy nie doszło. Wobec niezrealizowania przez Związek,

⁷³ https://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/kontrola/2018/20190411_Informacja_z_kontroli_w_Muzeum_Czynu_Niepodleglosciowego_w_Krakowie.pdf [dostęp: 31.07.2022].

będący organizatorem Muzeum, zaleceń pokontrolnych oraz niewywiązania się z ustaleń zawartych w liście intencyjnym podpisanym przez Związek Legionistów Polskich i Muzeum Narodowe w Krakowie, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego wszczął w oparciu o przepis art. 8 ust. 2 ustawy o muzeach postępowanie administracyjne w sprawie zakazu dalszej działalności Muzeum Czynu Niepodległościowego w Krakowie. W toku postępowania zapoznano się wnikliwie ze zgromadzonym w sprawie materiałem dowodowym, ze stanowiskiem Związku Legionistów Polskich wobec ustaleń MKiDN oraz w szczególności z treścią opinii Rady do Spraw Muzeów i Miejsc Pamięci Narodowej, zawartej w uchwale podjętej podczas jej posiedzenia w dniach 7–8 listopada 2019⁷⁴.

Oprócz decyzji o zakazie prowadzenia działalności przez Muzeum Czynu Niepodległościowego MKiDN zabezpieczył jego muzealia poprzez dokonanie ich spisu z natury wraz z dokumentacją fotograficzną i przekazanie w depozyt Muzeum Narodowemu w Krakowie oraz nadał decyzji rygor natychmiastowej wykonalności. Związek Legionistów Polskich na decyzję Ministrów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego wniósł skargę do Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie, podnosząc, że prowadził Muzeum z należytą starannością i zaangażowaniem, nie doprowadził do zniszczenia, uszkodzenia czy utraty muzealiów. „Wskazano na bezduszny stosunek do kilkudziesięcioletniej pracy osób, które bez reszty poświęciły się szerzeniu Idei Niepodległościowej Legionów. Rzeczywistym skutkiem decyzji (pod płaszczykiem pięknych słówek „zabezpieczenia” zbiorów) jest odebranie Związkowi własności prywatnej. Jest to kradzież mienia o niewyobrażalnej wartości dokonana w majestacie prawa”.

Wojewódzki Sąd Administracyjny w wyroku z dnia 8 kwietnia 2021 orzekł, że skarga jest bezzasadna, a w uzasadnieniu stwierdził istnienie realnego zagrożenia uszkodzenia, zniszczenia lub utraty muzealiów. Rozstrzygając wątpliwości interpretacyjne, stwierdził że:

74 <https://www.gov.pl/web/kultura/zakaz-dzialalnosci-dla-muzeum-czynu-niepodleglosciowego-w-krakowie> [dostęp: 31.07.2022].

Minister sprawuje nadzór nad muzeami również prywatnymi. Z tej podstawowej przyczyny należy uznać, że instrument nadzoru w postaci zakazu dalszej działalności może mieć zastosowanie do wszystkich muzeów, niezależnie od tego, czy są instytucjami kultury, czy muzeami prywatnymi. Wskazać należy, że istotą działalności wszystkich muzeów, wpisującą się w ochronę dobra wspólnego, jest angażowanie się w realizację misji muzealnej. Konsekwencją tego jest zacieranie się granic między muzeami prywatnymi i publicznymi. Prowadzenie działalności muzealnej wiąże się z przyznaniem osobom fizycznym i prawnym tych samych uprawnień, z których korzystają muzealne instytucje kultury. Dlatego ograniczenie instrumentów nadzoru, w tym stosowania sankcji zakazu działalności muzealnej, jedynie w odniesieniu do jednostek muzealnych posiadających osobowość prawną byłoby nieuzasadnione.

Odnosząc się do zarzutu odebrania własności prywatnej i przekazania zbiorów do Muzeum Narodowego, Sąd potwierdził, iż stało się to na zasadzie depozytu. W tym przypadku muzeum państwowe nie stało się właścicielem zbiorów, lecz jedynie ich kustoszem⁷⁵. Orzeczenie jest jeszcze nieprawomocne, jednak całe postępowanie, zarówno administracyjne, jak i sądowe ukazało jak na dłoni szereg aspektów procedury nadzorczej i konsekwencje decyzji zakazującej prowadzenia działalności przez muzeum oraz pozwoliło prześledzić losy zbiorów społecznych w warunkach wydanego zakazu działalności muzeum.

4.b. Likwidacja muzeum samorządowego

Decyzja zakazująca działalności muzeum nie oznacza postawienia muzeum w stan likwidacji, lecz może stanowić powód do podjęcia przez organizatora muzeum aktu o likwidacji. Powody likwidacji mogą być różne, ale w przypadku muzeum samorządowego jako instytucji kultury art. 22 ustawy o organizowaniu i prowadzeniu

⁷⁵ Wyrok WSA w Warszawie – VII SA/Wa 1316/20, <https://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/7078334A80> [dostęp: 31.07.2022].

działalności kulturalnej mówi, że może się to stać tylko w szczególnie uzasadnionych przypadkach [za taki można uznać zakaz działalności muzeum]⁷⁶. Ponadto „organizator jest obowiązany na 6 miesięcy przed wydaniem aktu o likwidacji instytucji kultury podać do publicznej wiadomości informację o zamiarze i przyczynach likwidacji. W przypadku likwidacji instytucji kultury z powodu braku środków finansowych, celem informacji, o której mowa w ust. 2, powinno być, między innymi, stworzenie możliwości podjęcia działań do zgromadzenia tych środków, które umożliwią dalsze funkcjonowanie instytucji”. W art. 26 jest także mowa o tym, że organizator zobowiązany jest do zabezpieczenia mienia likwidowanej instytucji.

Gdy instytucją likwidowaną jest muzeum samorządowe, realizowane są ponadto normy zawarte w art. 26 ustawy o muzeach określające postępowanie z muzealiami. Do zapewnienia muzealiom warunków należytego przechowywania zobowiązany jest organizator, czyli jednostka samorządu terytorialnego. Za takie warunki można uznać określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczenia zbiorów muzeum przed utratą, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą⁷⁷. Organ wykonawczy gminy, powiatu lub województwa ma prawo pierwszeństwa nabycia muzealiów. Jeżeli likwidowane muzeum utworzone w drodze komunalizacji mienia państwowego, nabycie tego mienia następuje nieodpłatnie. Autorzy komentarza do ustawy o muzeach zwracają uwagę, że: „Nie wiadomo, czy pierwszeństwo to przysługuje organizatorowi muzeum, czy też samorządowym organizatorom muzeów. Bardziej uprawniona jest teza, że pierwszeństwo nabycia przysługuje tej jednostce samorządu terytorialnego, w ramach której muzeum pozostawało samorządową jednostką kultury. To ta jednostka była dla muzeum założycielem, powołała je, nadała mu statut, wyposażyła w majątek, sprawowała nadzór itd. Jeśli tak, to nie ma potrzeby oferowania muzealium innym niż organizator nabywcom”⁷⁸.

76 W doktrynie zwraca się uwagę, że decyzja powinna być podjęta po głębokiej analizie, por. A. Jagielska-Burduk, M. Zajęcki, Przesłanki likwidacji instytucji kultury w nowym w nowym ustawowym modelu organizowania działalności kulturalnej, w: *Kultura w praktyce...*, dz. cyt., s. 157.

77 Dz. U. z 2014 r., poz. 1240.

78 Z. Cieśliak, I. i in., *Ustawa...*, dz. cyt. art. 26.

Jeżeli organ jednostki samorządu terytorialnego nie skorzystał z prawa pierwszeństwa nabycia muzealiów, o dalszym ich przeznaczeniu rozstrzyga organizator muzeum samorządowego po uzgodnieniu z wojewodą. Wydaje się, że wszelkie rozstrzygnięcia powinny być nakierowane na przekazanie muzealiów do innego, funkcjonującego muzeum, bo tylko taka instytucja zapewni właściwe zarządzanie tymi obiektami. Warto zauważyć, że mowa jest wyłącznie o muzealiach, a więc obiektach zabytkowych wpisanych do inwentarza. Co ciekawe, par 3.1 Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach uszczegóławia kwestię kart ewidencyjnych, księgi inwentarzowej i księgi depozytów wraz z dokumentami dotyczącymi nabycia muzealiów. Dokumentacja ta ma być przekazana „do właściwego archiwum państwowego”, jakby zbiory z likwidowanego muzeum należało przekazać do innego muzeum bez dokumentacji. W świetle wyżej wyrażonej opinii o celowości przekazania muzealiów do innego, funkcjonującego muzeum, przepis o rozdzieleniu dokumentacji od muzealiów i przekazaniu jej w inne miejsce niż muzealia (bo przecież muzealia nie będą przekazane do archiwum) jest absurdalny. Przepis ten ponadto nie informuje o konieczności przeprowadzenia inwentaryzacji przekazywanych muzealiów, a jeżeli będzie zastosowany bezwzględnie i dokumentacja będzie przekazana do Archiwum Państwowego, nie będzie uwzględniona konieczność wykonania kopii dokumentacji dla instytucji przejmujących obiekty⁷⁹. Status innych obiektów ewidencjonowanych „na zasadach ogólnych”, czyli materiałów pomocniczych, nie został określony, lecz zabezpieczenie ich wynika z artykułu 26 ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, który mówi, że organizator obowiązany jest do zabezpieczenia całego mienia likwidowanej instytucji⁸⁰.

Z uwagi na to, że znane są tylko przypadki likwidacji oddziałów muzealnych, nie można posłużyć się konkretnymi przykładami likwidacji muzeum samorządowego. Znany jest przypadek „likwidacji na papierze”, który był w istocie przekształceniem Muzeum

79 Dz. U. z 2004 r., nr 202, poz. 2073.

80 Z uwagi na kontekst niniejszej ekspertyzy nie zajmujemy się kwestią muzealiów będących nieruchomościami, które w momencie likwidacji muzeum podlegają bezzwłocznie wpisowi do rejestru zabytków, chyba że wejdą w skład innego muzeum [art. 28 ustawy o muzeach].

Kolejnictwa w Warszawie w instytucję kultury pod nazwą Stacja Muzeum⁸¹. Przejęła ona zbiory i siedzibę po zlikwidowanym Muzeum Kolejnictwa w Warszawie [w Wykazie muzeów działających w oparciu o statut bądź regulamin uzgodniony z MKiDN widnieje jednak Muzeum Kolejnictwa, którego organizatorem jest osoba prawna Stacja Muzeum].

Wydaje się, że ewentualny zamiar likwidacji muzeum samorządowego, np. z powodu braku środków finansowych byłby zbyt niepopularny w społeczeństwie, żeby został zrealizowany. Nawet próby likwidacji muzeum samorządowego w celu włączenia go do innych instytucji kultury spotykały się z protestami i odstępowano od nich⁸². Wydaje się, że jest to spowodowane autorytetem muzeów w społeczeństwie, które popiera rozwój tego sektora kultury.

4.c. Likwidacja muzeum państwowego

Likwidacja muzeum państwowego jako instytucji kultury również opiera się na artykule 22 ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, który mówi, że może się to stać tylko w szczególnie uzasadnionych przypadkach. Odmiennie niż w przypadku likwidacji muzeum samorządowego określone zostały zasady postępowania z muzealiami z muzeum państwowego. Art. 27 ustawy o muzeach mówi, że: „Szczegółowe zasady postępowania z muzealiami, w razie likwidacji muzeum państwowego, określa każdorazowo minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze decyzji, po zasięgnięciu opinii Rady do Spraw Muzeów”.

Jak zauważyli autorzy komentarza do ustawy o muzeach, powyższy przepis jest raczej wskazaniem organu, który zasady takie powinien określić, a także formę i tryb, w jakich powinno to nastąpić, niż regulacją zasad postępowania z muzealiami w przypadku likwidacji muzeum państwowego. Ważne jest użyte w treści przepisu słowo „každorazowo”, co trzeba odczytać jako konieczność

⁸¹ <https://stacjamuzeum.pl/o-nas/> [dostęp: 31.07.2022].

⁸² <http://archiwum.zwoln.sam3.pl/news%2C618%2Cinformacja-o-zamiarze-i-przyczynach-likwidacji-muzeum-regionalnego-w-zwolnieniu.html> [dostęp: 31.07.2022].

ustalania ich odrębnie do każdego przypadku likwidacji muzeum państwowego. „Powinny dotyczyć jedynie muzealiów, dla których trzeba określić sposób zagospodarowania [przeznaczenie] w trakcie procesu likwidacji muzeum. W akcie regulującym szczegółowe zasady postępowania z muzealiami minister nie może wprowadzać postanowień, na podstawie których następowalaby utrata statusu muzealium”⁸³. Podobnie jak w przypadku likwidacji muzeów samorządowych, zasady te powinny w szczególności gwarantować bezpieczeństwo zbiorów. Zostały one określone w rozporządzeniu ministra w sprawie zabezpieczania zbiorów⁸⁴. W sprawie dokumentacji przekazywanej „do właściwego archiwum państwowego” również decydowałby ww. wadliwie sformułowany przepis z rozporządzenia ministra w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach. Jak dotąd nie podejmowano decyzji pociągających za sobą likwidację muzeum państwowego.

4.d. Likwidacja muzeum społecznego/prywatnego

Ustawodawca nie określił zasad likwidacji muzeum społecznego/prywatnego. Doktryna twierdzi, że w takiej sytuacji stosowane będą zasady określone w regulaminie muzeum⁸⁵. We wzorze regulaminu udostępnianym na stronie internetowej MKiDN „do ewentualnego wykorzystania” znajdują się następujące zapisy: „Połączenia, podziału lub likwidacji Muzeum dokonuje Założyciel, po uprzednim powiadomieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. W przypadku likwidacji Muzeum, Założyciel powiadamia właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków o dalszym postępowaniu w odniesieniu do zbiorów Muzeum”⁸⁶.

Podobnie jak w przypadku likwidacji muzeów samorządowych i państwowych, warunki gwarantujące bezpieczeństwo zbiorów są określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczenia zbiorów muzeum przed utratą, kradzieżą i innym niebezpieczeń-

⁸³ Z. Cieślak, I. i in., Ustawa..., dz. cyt., art. 27.

⁸⁴ Dz. U. z 2014 r., poz. 1240.

⁸⁵ K. Zalańska, Muzea publiczne. Studium administracyjnoprawne, LexisNexis, Warszawa 2013, s. 161.

⁸⁶ <https://www.gov.pl/web/kultura/przyklad-statutu-oraz-regulaminu-muzeum> [dostęp: 31.07.23].

stwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą. Również w sprawie dokumentacji przekazywanej „do właściwego archiwum państwowego” decydowałby ww. wadliwie sformułowany przepis z Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach. Poza tym wydaje się, że zbiory likwidowanego muzeum społecznego/prywatnego będą objęte ochroną zgodnie z zasadami określonymi w Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a więc tylko wówczas, gdy noszą znamiona zabytku. W innym przypadku o ich losie będzie decydował założyciel muzeum. Nie można tutaj przenosić etapów znanych z procedury prowadzącej do zakazu działalności muzeum, gdyż służy ona do innych celów i jest to sfera administracyjnoprawna, a proces likwidacji opiera się na stosunkach cywilnoprawnych⁸⁷. Zakładając jednak, że wspomniane przy okazji zakazu działalności Muzeum Czynu Niepodległościowego planowane utworzenie oddziału Muzeum Narodowego w Krakowie pod nazwą Muzeum Czynu Niepodległościowego byłoby konsekwencją likwidacji Muzeum Czynu Niepodległościowego, otrzymaliśmy pewną wizję procesu likwidacyjnego muzeum społecznego.

Kilka lat temu groźba likwidacji stanęła przed Muzeum Techniki i Przemysłu Naczelnej Organizacji Technicznej w Warszawie, mieszczącego się w południowo-zachodnim skrzydle Pałacu Kultury i Nauki. Muzeum utrzymywało się z państwowych dotacji, które utraciło w 2016 roku. Na początku roku 2017 zarząd główny Federacji Stowarzyszeń Naukowo-Technicznych Naczelnej Organizacji Technicznej podjął uchwałę o postawieniu placówki w stan likwidacji. W obawie o los eksponatów stołeczny konserwator zabytków wydał decyzję o zajęciu zbiorów i wystąpił do Zarządu PKiN o zabezpieczenie sal. 2 czerwca 2017 muzeum zostało zamknięte, a 9 czerwca tego samego roku doszło do porozumienia FSNT NOT, Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz m.st. Warszawy w sprawie utworzenia i współprowadzenia Narodowego Muzeum Techniki. W grudniu 2017 NOT przekazała nowo utworzonemu muzeum większość zbiorów Muzeum Techniki i Przemysłu NOT. Muzeum ponownie zostało

⁸⁷ P. Antoniak, Działalność muzeum prywatnego, nieposiadającego osobowości prawnej – wybrane aspekty administracyjnoprawne, w: Prawne aspekty procesu inwestycyjnego, pod red. M. Cherki, F. Elżanowskiego, K. Wąsowskiego, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009, s. 129.

otwarte w styczniu 2022 jako Narodowe Muzeum Techniki w Warszawie.

Te dwa wyżej przedstawione przykłady świadczą o podejmowaniu skutecznych działań ratunkowych w przypadku zagrożenia likwidacją muzeów prowadzonych przez organizacje społeczne. W sytuacji założenia muzeum (z uzgodnionym lub niezgodnionym regulaminem) w celu prowadzenia działalności gospodarczej, czego przykłady przedstawiliśmy w rozdziale 2, obowiązuje szczególny tryb likwidacji w oparciu o przepisy dotyczące sprzedaży rzeczy lub przedsiębiorstwa, jak również Ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe⁸⁸. W mniejszym stopniu dotyczy to muzeów zakładanych przez organizacje społeczne, ale obowiązuje muzea zakładane przez osoby fizyczne i spółki lub inne podmioty gospodarcze. Poza omówionym trybem postępowania likwidacyjnego muzeum, sposobem zakończenia działalności muzeum pod względem „materialnym” jest również sprzedaż jego majątku dokonywana na podstawie przepisów Kodeksu cywilnego. „Metoda ta może zostać zastosowana wyłącznie przez założycieli muzeów nieposiadających osobowości prawnej, które nie prowadzą działalności gospodarczej, ponieważ majątek muzeum stanowi wyodrębnioną część mienia założyciela. Może być ona wykorzystywana wyłącznie do celów wynikających z zakresu działania muzeum. Inny sposób zakończenia działalności muzeum dotyczy wyłącznie muzeów nieposiadających osobowości prawnej i prowadzących działalność gospodarczą. Ważne jest zapewnienie integralności zgromadzonej kolekcji”⁸⁹.

Jak widać, w przypadku różnego rodzaju likwidowanych podmiotów wymienionych w niniejszej ekspertyzie, prowadzących działalność muzealną, lecz nie działających w oparciu o regulamin uzgodniony z MKiDN nie będą miały zastosowania przepisy ustawy o muzeach, ani ww. rozporządzeń Ministra Kultury, choć w przypadku zbiorów noszących cechy zabytku, będą objęte ochroną zgodnie z zasadami określonymi w Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W sytuacji zbiorów społecznych,

⁸⁸ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe [Dz. U. z 2019 r., poz. 498].

⁸⁹ Ź. Gwardzińska, Sposoby..., s. 100–102.

które z kolei nie są zabytkowe i w związku z tym w większym stopniu narażone na utratę, a gromadzonych pod nazwą muzeum – wyżej przykład Cybermuzeum Ziemi Staszowskiej – ogromne znaczenie ma zaangażowanie społeczne oraz inicjatywy takich instytucji jak Centrum Archiwistyki Społecznej w zakresie rozpoznawania potrzeb i udzielania wsparcia merytorycznego inicjatywom społecznym na rzecz zabezpieczania zbiorów.

5. WNIOSKI

W wyniku analizy społecznego otoczenia muzeów należy postawić wnioski o wielkiej roli społecznej placówek muzealnych, kreowanych przez organizacje społeczne lub budowanych na podwalinie zbiorów społecznych. Związki muzeów społecznych/prywatnych z archiwami społecznymi są więc bardzo rozległe i skutkujące rozszerzaniem zbiorów nabywanych zazwyczaj w drodze darowizn. Status zbiorów społecznych w muzeach zależy od formy organizacyjnej i prawnej muzeów. Muzea posiadające osobowość prawną stają się właścicielami zbiorów, a właścicielem zbiorów muzeów nieposiadających osobowości prawnej są założyciele muzeów. Stopień zabezpieczenia zbiorów zależy od ich właściwości, formy i treści. Przeprowadzona charakterystyka zbiorów społecznych wykazała, że wiele zależy od tego, czy obiekt posiada cechy zabytkowe i czy posiada formę materialną bądź cyfrową. Kwalifikacja w tym zakresie decyduje, czy po nabyciu przez muzeum staje się muzealium czy materiałami pomocniczymi, które są ewidencjonowane w nieco inny sposób niż muzealia. Co prawda przepisy prawa mówiące o zakończeniu działalności przez muzeum kładą większy nacisk na inwentarzowe muzealia, które posiadają cechy zabytkowe i co do których stan własnościowy nie budzi wątpliwości. Należy jednak założyć, że zarówno w przypadku zakazu prowadzenia działalności przez muzeum, jak i ewentualnej likwidacji muzeum samorządowego czy społecznego/prywatnego wszystkie rodzaje zbiorów będą zabezpieczone, gdyż istnieją do tego instrumenty prawne. Szczegółowe wnioski zostały przedstawione pod koniec każdego z rozdziałów, tutaj należy podkreślić, że niektóre formy społecznego prowadzenia działalności muzealnej funkcjonują jednak poza wyżej omówionymi ramami ustawowymi i wymagają wsparcia w zakresie zabezpieczenia zbiorów.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

1. ABC profilaktyki konserwatorskiej w muzeum, red. E. Świąćka, M. Rogowski, NIMOZ, Warszawa–Kraków 2013.
2. Antoniak P., Działalność muzeum prywatnego, nieposiadającego osobowości prawnej – wybrane aspekty administracyjnoprawne, w: Prawne aspekty procesu inwestycyjnego, pod red. M. Cherki, F. Elżanowskiego, K. Wąsowskiego, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009.
3. Bentkowska-Kafel A., Muzeum wirtualne – muzeum bez granic? „Muzealnictwo” 2013, t. 54.
4. Borusiewicz M., Nauka czy rozrywka? Nowa muzeologia w europejskich definicjach muzeum, Universitas, Kraków 2012.
5. Brudnicki J., Wpis zabytku do inwentarza muzeum a możliwość jego ochrony konserwatorskiej, w: Kolekcje i zbiory muzealne. Problematyka prawna, red. P. Stec, P.P. Maniurka, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2015.
6. Byszewski J., Nessel-Łukasik B., Muzeum relacyjne. Przed progiem / za progiem, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, Muzeum Króla Jana III w Wilanowie, Sulejówek 2020.
7. Cieślak Z., Gredka-Ligarska I., Gwoździewicz-Matan P., Lipowicz I., Matan A., Waltoś S., Zeidler K., Ustawa o muzeach. Komentarz, C.H. Beck, Warszawa 2021.
8. Dobosz P., Potrzeba uregulowań prawnych stymulujących prywatne kolekcjonerstwo i korelujących je ze zbiorami publicznymi (muzeami, bibliotekami i archiwami), w: Własność intelektualna a dziedzictwo kulturowe. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Kowalskiemu, red. M. Jankowska, P. Gwoździewicz-Matan, P. Stec, Wydawnictwo Ius Publicum, Warszawa 2020.
9. Dreła M., Własność zabytków, C.H. Beck, Warszawa 2006.
10. Folga-Januszewska D., Kowal P., Definicja muzeum narracyjnego, w: Muzeum i zmiana. Losy muzeów narracyjnych, red. P. Kowal, K. Wolska-Pabian, Universitas, Warszawa–Kraków 2019.
11. Frejlich A., Ekspozycja – dylematy współczesnego muzeum, „Kultura i Historia” 2012, nr 21.
12. Gara K., Giergiel T., Judaika sandomierskie. Nieobecni – z dziejów społeczności żydowskiej w Sandomierzu, Muzeum Okręgowe w Sandomierzu, Sandomierz 2020.
13. Giergiel T., Muzeum Okręgowe w Sandomierzu - w poszukiwaniu modelu, „Zeszyty Sandomierskie” 2015, nr 39.
14. Giergiel T., Warsztat badacza fotografii w metodyce archiwalnej, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 2021, nr 1.
15. T. Giergiel, Zabytek heraldyczny jako obiekt muzealny – wstęp do problematyki, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2019, nowej serii t. XVIII [XXIX].
16. Gluza Z., Archiwa Ośrodka KARTA, w: Archiwistyka społeczna, red. K. Ziętał, Ośrodek KARTA, Warszawa 2012.
17. Gołat R., Jak założyć prywatne muzeum?, „Muzealnictwo” 2008, nr 49.
18. Gredka I., Bezpieczeństwo nabycia obiektów do muzeów, w: Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne. T. 3, Muzea a rynek sztuki. Aspekty prawne, red. A. Jagielska-Burduk, W. Szafranski, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2014.
19. Gredka-Ligarska I., Gwoździewicz-Matan P., Kowalski W.W., Umowy w działalności muzeów. Prawo cywilne, prawo autorskie, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2019.
20. S. Grochowina, Powstanie i działalność Fundacji „Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek w Toruniu”, „Dzieje Najnowsze” 2006, nr 4.
21. Grzonkowska J., Status muzeów „prywatnych” w świetle obowiązującej ustawy o muzeach, w: Muzea kościelne wobec nowych wyzwań. Materiały konferencji zorganizowanej w dniach 18–20 października 2017 r. przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Radę ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego, Konferencji Episkopatu Polski przy wsparciu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, pod red. N. W. Błażejczyk, P. Majewskiego, NIMOZ, Warszawa 2019.
22. Gwardzińska Ż., Prawo wobec ochrony e-dziedzictwa, czyli jak teraźniejszość wpływa na ewolucję współczesnego muzealnictwa w: Własność intelektualna a dziedzictwo kulturowe. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Kowalskiemu, red. M. Jankowska, P. Gwoździewicz-Matan, P. Stec, Wydawnictwo Ius Publicum, Warszawa 2020.
23. Gwardzińska Ż., Sposoby prawne zakończenia działalności muzeum, „Santander Art and Culture Law Review” 2019, nr 1.
24. Jagielska-Burduk A., Mularski K., Problematyka reprivatyzacji zabytków ruchomych. Uwagi na marginesie wyroku Sądu Najwyższego z 16 lutego 2012 r. [III CSK 208/11], w: Kolekcje i zbiory muzealne. Problematyka prawna, red. P. Stec, P.P. Maniurka, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2015.
25. Jagielska-Burduk A., Zajęcki M., Przesłanki likwidacji instytucji kultury w nowym ustawowym modelu organizowania działalności kulturalnej, w: Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne, t. 2: Wokół problematyki prawnej zabytków i rynku sztuki, red. A. Jagielska-Burduk, W. Szafranski, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2013.

26. Jagodzińska K., Partycypacja publiczności w polskich muzeach, „Muzealnictwo” 2021, t. 62 .
27. Jagodzińska K., Muzea jako generatory zmian społecznych, „Prace Etnograficzne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2021, t. 49, nr 3.
28. Konstankiewicz M., Niewęglowski A., Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz, *Walters Kluwer Polska, Warszawa 2016.*
29. Kradzieże w muzeach. Przyczyny, skutki, wnioski, *Wydawnictwo DiG, Warszawa 2006.*
30. Kwiatkowski P.T., Nessel-Łukasik B., Muzeum w społeczności lokalnej. Raport, *Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Warszawa 2018.*
31. Kwiatkowski P.T., Nessel-Łukasik B., Publiczność muzeów w Polsce. Badania pilotażowe, *Raport, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Warszawa 2017.*
32. Kwiatkowski P.T., Pokrzywa A., Nessel-Łukasik B., Wykorzystanie konsultacji społecznych w procesie tworzenia modelu muzeum partycypacyjnego, „Kultura i Społeczeństwo” 2015, nr 59[3].
33. Mikulska A., Mikulska J., Katalog muzealiów ze zbiorów Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej. Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek, red. K. Minczykowska, *Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej, Toruń 2017 .*
34. Muzea w 2020 roku, oprac. A. Hejwowska, K. Figiel, A. Pietraszko, *NIMOS, Warszawa 2020.*
35. Malinowski K., Prekursorzy muzeologii polskiej, *Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1970.*
36. Matoga Ł., Pawłowska A., Wirtualne Muzea w Internecie – forma promocji i udostępniania dziedzictwa kulturowego czy nowy walor turystyczny?, „Turystyka Kulturowa” 2014.
37. Murzyn-Kupisz M., Społeczno-ekonomiczne oddziaływanie muzeów, „Zarządzanie Publiczne” 2014, nr 2[28]
38. Nessel-Łukasik B., Społeczność lokalna w muzeum w świetle badań i praktyk, „Zarządzanie w kulturze” 2019, nr 20, z. 3.
39. Nessel-Łukasik B., W kręgu współpracowników. Muzeum jako odpowiedzialna instytucja wspólnototwórcza, „Muzealnictwo” 2022, t. 63.
40. Opieka nad obiektami muzealnymi, red. A. Biedrzycka, *NIMOS, Warszawa–Kraków 2016*
41. Rottermund A., Muzea – perspektywy, „Muzealnictwo” 2015, nr 56.
42. Sandomierz Janusza Kwiatkowskiego; wiersze Jarosława Iwaszkiewicza, *Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia, Sandomierz 2008.*
43. Strategia wzmacniania trwałości zbiorów społecznych, *Centrum Archiwistyki Społecznej, Warszawa 2023.*
44. Suchan J., Otwartość muzeum otwartego, w: Muzeum – przestrzeń otwarta? Wystąpienia uczestników szóstego sympozjum problemowego Kongresu Kultury Polskiej, 23–25.09.2009, *Arx Regia Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego, Warszawa 2010.*
45. Szczepaniak A., Archiwalia i archiwum w muzeum państwowym – stan obecny i potrzeby, „Problemy Archiwistyki” 2009, nr 1.
46. Szafranski W., Upublicznianie kolekcji prywatnych w Polsce. Problemy prawne w praktyce, w: Kolekcje i zbiory muzealne. Problematyka prawna, red. P. Stec, P. P. Maniurka, *Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2015.*
47. Wiśniewska–Drewniak M., Inaczej to zniknie. Archiwa społeczne w Polsce – wielokrotne studium przypadku, *Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2019.*
48. Zalaśńska K., Muzea publiczne. Studium administracyjnoprawne, *LexisNexis, Warszawa 2013.*
49. Zalaśńska K., Pojęcie muzealiów w prawie ochrony dziedzictwa kultury, w: *Prawo muzeów*, pod red. J. A. Włodarskiego, K. Zeidlera, *Walters Kluwer Warszawa 2008.*
50. Ziętał K., Archiwa społeczne w Polsce – prezentacja i analiza wyników badań, w: *Archiwistyka społeczna diagnoza i wyzwania*, *Ośrodek KARTA Warszawa 2017.*

Prace niepublikowane

51. K. Malinowska, Dokumentacja przekazana przez Sybiraków w Muzeum Pamięci Sybiru w Białymstoku [niepublikowana praca magisterska], *UMCS w Lublinie 2020, promotor dr hab. Tomisław Giergiel.*

Netografia

1. <https://akzamosc.pl/wykaz-muzealiow> [dostęp: 31.07.2022].
2. <http://archiwum.zwolen.sam3.pl/news%2C618%2Cinformacja-o-zamiarze-i-przyczynach-likwidacji-muzeum-regionalnego-w-zwoleniu.html> [dostęp: 31.07.2022].
3. https://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/kontrola/2018/20190411_Informacja_z_kontroli_w_Muzeum_Czynu_Niepodleglosciowego_w_Krakowie.pdf [dostęp: 31.07.2022].
4. <https://bip.mkidn.gov.pl/pages/rejestry-ewidencje-archiwa-wyказы/wykaz-muzeow.php> [dostęp: 31.07.2022].

5. <https://cas.org.pl/baza-archiwow/> [dostęp: 31.07.2022].
6. <http://www.elektrownia.bip.gmina.pl/index.php?id=19> [dostęp: 31.07.2022].
7. <https://www.gov.pl/web/kultura/zakaz-dzialalnosci-dla-muzeum-czynu-niepodleglosciowego-w-krakowie> [dostęp: 31.07.2022].
8. <https://irh.pl/2018/01/30/hotel-polaczony-z-muzeum-nalewki-wybuduje-w-lodzi-mrt-philosophy/> [dostęp: 31.07.2022].
9. www.kulturahistoria.umcs.lublin.pl [dostęp: 31.07.2022].
10. http://www.muzeumkatynskie.pl/pl/23221/misja_muzeum_katynskiego.html [dostęp: 31.07.2022].
11. <https://www.nimoz.pl/baza-wiedzy/bezpieczenstwo-zbiorow-i-ludzi/ochrona-przeciwpozarowa/wykaz-muzeow-i-zabytkow-budowlanych-w-ktorych-wymagane-jest-stosowanie-systemu-sygnalizacji-pozarowej> [dostęp: 31.07.2022].
12. <https://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/7078334A80> [dostęp: 31.07.2022].
13. <https://sip.lex.pl> [dostęp: 31.07.2022].
14. https://statystykamuzeow.pl/posty/kategorie/baza_wiedzy [dostęp: 31.07.2022].
15. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/> [dostęp: 31.07.2022].
16. <https://stacjamuzeum.pl/o-nas/> [dostęp: 31.07.2022].
17. <https://zawacka.pl/zbiory> [dostęp: 31.07.2022].

Akty prawne

1. Kodeks Etyki dla Muzeów ICOM, tłum. P. Rybiński, w: Prawo muzeów, pod red. J. A. Włodarskiego, K. Zeidlera, Wolters Kluwer, Warszawa 2008.
2. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach [Dz. U. z 2004 r., nr 202, poz. 2073].
3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczenia zbiorów muzeum przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą [Dz. U. z 2014 r., poz. 1240].
4. Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury [Dz. U. z 1962 r., nr 10, poz. 48].
5. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach [Dz. U. z 1983 r., nr 38, poz. 173].
6. Ustawa z 21 listopada 1996 r. o muzeach [tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r., poz. 385].
7. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [tekst ujednolicony Dz. U. z 2022 r. poz. 840].
8. Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe [Dz. U. z 2019 r., poz. 498].

dr hab. Tomisław Giergiel – absolwent historii, prawa oraz muzealnictwa i ochrony zabytków, adiunkt w Katedrze Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii UMCS; w pracy naukowej zajmuje się źródłami muzealnymi i archiwalnymi; kierownik Działu Historycznego Muzeum Zamkowego w Sandomierzu, pełnomocnik dyrektora muzeum ds. naukowych, kustosz i archiwista zakładowy oraz sekretarz Komisji Kwalifikacji, Zakupu, Darów i Wyceny Muzealiów Muzeum Zamkowego w Sandomierzu.

Ekspertyza Zbiory Społeczne w Muzeach stanowi załącznik do Strategii wzmacniania trwałości zbiorów społecznych, autorzy: Katarzyna Ziętał, Maciej Melon [rozdział 5]
Centrum Archiwistyki Społecznej, Warszawa 2023

Autor ekspertyzy: dr hab. Tomisław Giergiel

Redakcja językowa: Adam Safaryjski

Projekt graficzny i skład: Kamila Krzewska

Wydawca:

Centrum Archiwistyki Społecznej

ul. Rejtana 17, lok. 25/26/27

02-516 Warszawa

22 294 11 00

kontakt@cas.org.pl

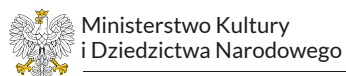
www.cas.org.pl

Warszawa 2023

Publikacja dostępna na licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa – Na tych samych warunkach 4.0. Międzynarodowe [CC BY-SA 4.0]

INSTYTUCJE WSPÓŁPROWADZĄCE CAS:

Ośrodek **Karta**